

การเข้าถึงวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้าน : ก้าวแรกสู่การพัฒนาการเมืองภาคประชาชน¹

ปิยะพงษ์ บุญบงกั²

ความนำ

ปัญหาใหญ่ของสังคมไทยตอนนี้ คือ การเกิดช่องว่างระหว่างการเมืองของรัฐซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบนกับการเมืองของประชาชนที่เป็นโครงสร้างส่วนล่าง หรือ ที่กล่าวในภาษาที่เป็นวิชาการก็คือ การเกิดช่องว่างระหว่างปรัชญาแห่งรัฐ (State Philosophy) ที่กำหนดโดยการเมืองแบบตัวแทน (ทั้งเลือกตั้งและแต่งตั้ง) กับวัฒนธรรมทางการเมืองของประชาชน (Political Culture) ที่สร้างสมและเกาะเกี่ยวอยู่กับรากฐานทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต ทุนทางสังคม และความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่น

ภายใต้ช่องว่างดังกล่าว จึงไม่คิดที่จะกล่าวว่ายี่รัฐมุ่งพัฒนาการเมืองแบบประชาธิปไตย โดยนำปรัชญาแห่งรัฐมาถ่ายโอนสู่ประชาชน เช่น การให้ความรู้เรื่องรัฐธรรมนูญ ระบบและระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย รวมถึง กลไกแบบที่ “นัก” ประชาธิปไตยพึงรู้ ยี่นำไปสู่การปะทะกันระหว่างประชาธิปไตยที่เป็นปรัชญาแห่งรัฐกับประชาธิปไตยที่เป็นวิถีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางการเมืองของประชาชนหรือประชาธิปไตยแบบ “ชาว” ประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้นเท่านั้น

จากข้างต้น โจทย์ที่ต้องหาคำตอบก็คือ จะลดช่องว่างที่นำไปสู่การปะทะกันดังกล่าวได้อย่างไร ซึ่งคำตอบหลวมๆ ที่คนไทยคุ้นชินกันดีก็คือ การสร้างคุณภาพหรือสมดุลให้เกิดขึ้น ระหว่างประชาธิปไตยที่เป็นโครงสร้างส่วนบนกับประชาธิปไตยที่เป็น โครงสร้างส่วนล่าง นั่นคือ การหาทางสายกลางระหว่างประชาธิปไตยของภาครัฐกับประชาธิปไตยของภาคประชาชนนั่นเอง

ทั้งนี้ ความท้าทายอยู่ที่การหาคำตอบต่อเนืองที่ว่า จะสร้างคุณภาพดังกล่าวนี้ให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งจุดเริ่มต้นก็คือ จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจวิถีประชาธิปไตยของประชาชนหรือชาวบ้านอย่างจริงจังเสียก่อน โดยต้องตระหนักว่า มิใช่ว่าสิ่งที่ “นัก” ประชาธิปไตยเสนอเท่านั้น ที่เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง นั่นคือ ต้องฟัง สิ่งที่ “ชาว” ประชาธิปไตยเสนอด้วย กล่าวคือ ต้องเข้าไปถึงวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้าน เพื่อเคลื่อนไปสู่การพัฒนาการเมือง โดยเฉพาะการเมืองภาคประชาชนที่ไปไกลกว่าการครอบงำความคิดด้วยประชาธิปไตยแบบจัดตั้ง แบบกลไก แบบมีแต่เปลือก และที่สำคัญคือ แบบที่ไป

¹ ส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง การวัดคุณภูมิประชาธิปไตยในท้องถิ่น: นวัตกรรมตรวจสอบการเมืองและการบริหารงานท้องถิ่นโดยชุมชน ซึ่งสนับสนุนการวิจัยโดยสถาบันพระปกเกล้า

² อาจารย์วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม; รบ. (เกียรตินิยม) จุฬาฯ, รบ.ม. จุฬาฯ

เดิมพันวิถีประชาธิปไตยที่เป็นทุนเดิมที่ภาคประชาชนมีอยู่ กระทั่ง ทำให้ต้องแลกกว่าถ้าเอาประชาธิปไตยแบบรัฐ ก็ต้องเสียประชาธิปไตยแบบของตนเองไป เช่น ประชาธิปไตยเชิงสถาบัน กล่าวคือ ต้องการผลการเลือกตั้ง และที่มาอันชอบธรรมของตัวแทน (Parliamentary Democracy) ปะทะอยู่เสมอกับวิถีประชาธิปไตยที่ว่าด้วยการต่อสู้เรียกร้องสิทธิที่ถูกทำให้หายไป แม้ว่าจะต้องทลายกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ก็ตาม (Radical Democracy) ซึ่งเป็นเงื่อนไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมายาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์ในปัจจุบันที่ความขัดแย้งไม่ใช่การต่อสู้ทางอุดมการณ์ที่ต่างขั้วกันเหมือนในอดีตแต่อย่างใด แต่เป็นความขัดแย้งของผู้ที่อ้างประชาธิปไตยเหมือนกัน ทว่า เป็นประชาธิปไตยที่ไม่เหมือนกัน และไม่ใช่ว่าประชาธิปไตยแบบสองนครา หากแต่เป็นประชาธิปไตยแบบทวิภาพ

บทความนี้ จึงขอนำเสนอผลการวิจัยในเบื้องต้นที่เป็นการถอดกายภาค (Anatomy) ของประชาธิปไตยแบบชาวบ้าน เพื่อให้เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการเมืองแบบล่างขึ้นบน (Bottom up) หรือ การเมืองของภาคประชาชน อันจะนำไปสู่การเชื่อมภพของการเมืองสองมิตินี้ได้ต่อไป โดยเลือกศึกษาประชาธิปไตยในเชิงวิถี (Way of life) ที่แทรกอยู่ในสังคมอีสาน ในฐานะที่เป็นภูมิภาคที่ประวัติศาสตร์การเมืองไทยปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นภูมิภาคที่การเมืองไทยมีส่วนไปออกแบบลักษณะเฉพาะของภูมิภาคนี้ และในขณะเดียวกัน ภูมิภาคนี้ก็มีส่วนในการออกแบบการเมืองไทยเช่นเดียวกัน

ถอดกายภาควิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสาน

ประชาธิปไตยแบบรัฐสภา จอห์น ล็อก มองเตสกีเออร์ ฯลฯ และต้นแบบประชาธิปไตยแบบกรีกโรมัน (รวมถึง) อเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ฯลฯ แม้ว่าจะปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นมาตรฐานสากลหรือสะท้อนหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยที่รัฐประชาธิปไตยหรือรัฐที่สร้างประชาธิปไตยจะต้องตระหนัก³ แต่กระนั้น คงไม่ใช่รูปแบบประชาธิปไตยที่ต้องยึดเป็นสรณะ เนื่องจาก สำหรับพลเมืองทั่วไป รวมไปถึงชาวบ้านในบ้านเมืองเรา เขาไม่ได้รู้จักประชาธิปไตยจากรัฐสภา หรือ ใครต่อใครที่ถูกยกย่องให้เป็นแกนนำทางความคิดทางประชาธิปไตยเหล่านั้นแต่อย่างใด ทว่า พวกเขาได้รับการบ่มเพาะวิถีประชาธิปไตยอย่างที่ไม่ได้แยกขาดออกจากบริบทของเขา อาทิ ความเป็นชาวนาและชาวพุทธฯ

คำถามต่อเรื่องที่ชวนขบคิดก็คือ ประชาธิปไตยสากลดีจริงหรือ ? ซึ่งเป็นคำถามลักษณะเดียวกันกับที่ถามว่ามีเสื้อผ้าขนาดเดียวที่ทุกคนใส่ได้หมดอยู่หรือไม่? (One size fit all) ทั้งนี้ สำหรับผู้ที่

³ หลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยสากล โดยทั่วไปประกอบไปด้วย เสรีภาพ (Freedom) สิทธิ (Rights) หลักความเสมอภาค (Equality) หลักเหตุผล (Rationality) หลักความยินยอม (Social contract / Compliance) หลักเสียงข้างมาก (Majority) หลักประนีประนอม (Compromise) หลักการปกครองตนเอง (Autonomous) หลักนิติธรรมและกฎหมาย (Rule of law) และหลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (Citizen ownership)

ติดตามการเมืองไทยมาโดยตลอด คงเห็นบทเรียนทางการเมืองไทยแล้วว่า ถึงเวลา (ตั้งนานแล้ว) ที่เราจะต้องตามหาประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางการเมืองของเรา ซึ่งการคลำหาประชาธิปไตยฉบับชาวบ้านหรือแบบชาวบ้าน คือจุดเริ่มต้นของการก่อรูปเกิดร่างประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางการเมืองไทยอย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ ซึ่งวิธีดังกล่าวอาจจะมีทั้งที่สกัดหลักการสากลที่เกินเลยออก (เป็นเงื่อนไขประชาธิปไตยสากลแต่เกินเลยหรือไม่สอดคล้องบริบทของวิถีชาวบ้าน) และเสริมหลักการสากลที่ขาดตกบกพร่องไป (เป็นเงื่อนไขประชาธิปไตยสำหรับชาวบ้านแต่หลักการสากลเลย)

ทั้งนี้ ในการถอดกายภาควิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสานครั้งนี้ ได้จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านตอบคำถามพื้นฐานต่างๆ ในการทำความเข้าใจวิถีสังคมอีสาน อันเป็นจุดเริ่มต้นของการตามหาประชาธิปไตยไทยในภาพใหญ่ได้ต่อไป

อนึ่ง เนื้อหาที่จะนำเสนอนี้ แยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนแรก ว่าด้วยวิถีความเป็นอีสานกับวิถีประชาธิปไตย ซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการทำความเข้าใจเรื่องอื่นๆต่อไป และส่วนที่สอง ว่าด้วยวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสาน ซึ่งเป็นการถอดกายภาควิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสานออกมาอย่างเป็นระบบ

1. วิถีความเป็นอีสานกับวิถีประชาธิปไตย

มุมมองปราชญ์ที่เป็นนักวิชาการ

สมชัย ภัทรชนานันท์ นักวิชาการที่กล่าวหาอดศึกษาการเมืองอีสานมายาวนาน พร้อมไปกับการคลุกคลีตีโมงกับชาวบ้านและการเป็นอาจารย์สอนหนังสือระดับมหาวิทยาลัยที่มหาวิทยาลัยในภูมิภาคอีสาน สะท้อนว่าหากพิจารณาอย่างซื่อสัตย์ ความเป็นอีสานสำหรับคนกรุงเทพฯหรือคนเมือง คือ “เสี้ยว” ซึ่งไม่ได้หมายถึงเพื่อนสนิทที่คนอีสานคุ้นเคย แต่หมายถึง ความโง่เขลา ไร้วัฒนธรรม ไม่ซื่อสัตย์ ไร้เกียรติ และสกปรก (สมชัย ภัทรชนานันท์, 2548)

นอกจากนั้น จากการพูดคุยกับพิศาล มุกดาร์สมิ นักวิชาการที่ศึกษาค้นคว้าด้านปรัชญาการเมืองได้ภาพสะท้อนเสริมสมชัยอีกว่าในมุมมองของนักปรัชญาการเมืองที่กล่าวถึงประชาธิปไตยแทบจะทั้งหมด เบียดขับคนยากคนจนหรือคนชนบทแบบในอีสานออกไปจากเรื่องการเมือง นั่นคือ ปักใจว่าการเมืองเป็นเรื่องของผู้ที่เป็นพลเมือง ซึ่งความเป็นพลเมืองมีเส้นแบ่งที่เลื่อนรากับความเป็นอารยะ ซึ่งคู่ขนานของมันคือความไม่เป็นอารยะ และนั่นมักเป็นข้อกล่าวหาคนชนบทรวมถึงคนในอีสานอยู่เสมอ จึงกล่าวได้ว่าความเป็นอีสาน ความเป็นชาวบ้านตาต่างๆ ไม่ใช่ความเป็นพลเมือง ที่คู่ควรกับการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองสำหรับนักปรัชญาทั้งหลายตั้งแต่กรีกโบราณเป็นต้นมา

พร้อมกันนั้น กลับมาที่สมชัย (เฟิ่งอ๋าง) เขาอ้างถึงนักวิชาการจำนวนหนึ่งว่า มีมุมมองต่อความดั้งเดิม วิถีชนบทหรือวิถีเกษตรกรรมว่าไม่สามารถเป็นรากฐานประชาธิปไตยได้ อาทิ อนุช เหล่าธรรมทัศน์ ซึ่งมีมุมมองว่าประชาธิปไตยเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นเมืองและทุนนิยม โดยอ้างว่าประเทศที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาประชาธิปไตยล้วนเป็นเมืองและเป็นประเทศอุตสาหกรรม เนื่องจากชนชั้นกลางเป็นตัวนำประชาธิปไตย ในขณะที่ คนชั้นล่าง/ คนชนบท ยึดโยงอยู่กับเรื่องบุญคุณและการพึ่งพา (นักการเมือง คือ ผู้ที่พึ่งพาได้) ซึ่งจะทำลายวัฒนธรรมแบบประชาธิปไตยไป พร้อมไปกับ จะไปส่งเสริมให้มีนักการเมืองคดโกง (เอาคีน) เต็มสภา

นอกจากนั้น ถ้าพิจารณาประกอบกับรากฐานทางประวัติศาสตร์ของอีสาน ภาพสะท้อนยังมีความชัดเจนขึ้นว่า ความเป็นอีสาน น่าจะไปไม่ได้กับความเป็นประชาธิปไตย กล่าวคือ อีสานมาจากหลายแหล่ง โดยเฉพาะถูกกวาดต้อนมาจากลาวช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งการที่ลาวไม่มีชาติ ไม่มีศูนย์กลาง จึงส่งผลดังนี้

1. อีสานไร้ศูนย์กลาง/ ไร้หลัก สนใจเฉพาะเมืองหรือชุมชนตนเอง
2. คนอีสานสัมพันธ์กันมาก เพราะเป็นชุมชนหนาแน่น กล่าวคือ แต่ละหมู่บ้านและตำบลมีประชากรโดยเฉลี่ยมากกว่าภูมิภาคอื่นๆ (มีการกวาดต้อนมาจากลาวมาก)
3. อีสานมักทะเลาะกันเอง (ส่วนหนึ่งเพราะหลักการแบ่งแยกแล้วปกครองเพื่อสร้างดุลอำนาจในอีสานของส่วนกลางสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้น) แล้วก็พึ่งพาเมืองหลวง (กรุงเทพฯ- ในฐานะที่เข้มแข็งที่สุด) เพื่อสร้างความปลอดภัยให้ชุมชนตนเอง

ทั้งนี้ จากฐานข้างต้น ส่งผลและนำมาสู่ลักษณะเฉพาะของอีสาน ดังต่อไปนี้

1. การแตกแยกแบ่งพวกแบ่งฝ่ายสูงในอีสาน ทั้งในหมู่นักการเมือง (เห็นได้จากการที่ในสภามีนักการเมืองจากอีสานมากที่สุด แต่อำนาจต่อรองกลับต่ำที่สุดในสภา) และการขัดแย้งกันเองของขบวนการประชาชน
2. การพึ่งคนนอกของคนอีสาน กล่าวคือ การวิ่งสวามิภักดิ์กรุงเทพฯ เช่น ในหมู่นักการเมืองอีสาน
3. การตกเป็นเบื้องล่างของคนอื่นยาวนาน ทำให้ไม่มั่นใจในตนเอง และรู้สึกที่ตนเองด้อยกว่าคนอื่น
4. การถูกเอารัดเอาเปรียบมานานของชาวอีสาน ทำให้เกิดการต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบต่างๆ จนกล่าวได้ว่าอีสานกลายมาเป็นศูนย์กลางของการต่อสู้ของประชาชนที่ถูกกดขี่

ส่วนมุมมองของกมล สมวิเชียร (2520) ผู้ที่สนใจศึกษาประชาธิปไตยในเชิงวิถี หรือ จิตวิญญาณประชาธิปไตย (Democracy Spiritual) พร้อมทั้ง ลงลึกศึกษาวิถีชนบทกับประชาธิปไตยที่เป็นไปได้ มีการสะท้อนความเห็นหลายแง่ทั้งที่ต่างและไม่ได้แตกต่างจากสมชัย กล่าวคือ การกล่าวในภาพรวมว่าสังคมชนบทมักจะเฉยเมยต่อการเมือง อยู่กับโหราพยากรณ์ (ไม่ใช่หลักเหตุผล) เชื่อในคติ

บุญนำกรรมแต่ ยึดถือตัวบุคคลมากกว่าระบบ อิศระนิยมจนขาดความรับผิดชอบร่วมกัน และอยู่กับแบบบูรณาไมใช่ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวไปนั้น ล้วนตรงข้ามกับจิตวิญญาณประชาธิปไตยทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ในมุมมองของสมชัย ความเป็นอีสานกับประชาธิปไตยไม่ถึงกับไปด้วยกันไม่ได้ หรือ ต้องเค็มพันว่าถ้าจะรักษาความเป็นอีสาน ก็ต้องไม่เอาประชาธิปไตย หรือ ถ้าจะเอาประชาธิปไตยก็ต้องแลกด้วยการสูญเสียความเป็นอีสาน เนื่องจาก วิถีความเป็นอีสานมีหลายแง่มุมที่ไปด้วยกันได้กับวิถีประชาธิปไตย จนกล่าวได้ว่าผู้คนอีสานมีประชาธิปไตยในหัวใจ ยกตัวอย่าง เช่น การที่วิถีความเป็นอีสานเน้นการให้ความสำคัญกับส่วนรวม เน้นการมองโลกในแง่ดี (มีทัศนคติที่ดีต่อคนอื่น) เน้นการทำอะไรร่วมกัน และไม่ฝืนมติของคนส่วนใหญ่เหมือนวิถีประชาธิปไตย

มุมมองปราชญ์ที่เป็นนักพัฒนา

อ้าย (พี่) ต่อม ปราชญ์เอ็นจิโอ ซึ่งทำงานคลุกคลีกับผู้คนอีสานมายาวนานในหลายพื้นที่ สะท้อนความเป็นอีสานว่าไม่ค่อยสอดคล้องกับความเป็นประชาธิปไตยนัก ดังสามารถยกตัวอย่างได้ดังนี้

1. คนอีสานคนที่คุณค่าสัมพันธและยึดบุญคุณ ไม่ใช่ความเก่งหรือความดี (ความไม่โกง) ทั้งนี้ ในมุมมองคนอีสานจำนวนมาก รัฐบาล พตท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร มีความผูกพันและบุญคุณกับคนอีสานเป็นอย่างมาก กระทั่ง มีคนกล่าวว่า พรรคไทยรักไทย (และพลังประชาชน) เป็นของคนอีสาน (และเหนือ) ต่อให้เอาสุนัขมาลงเลือกตั้ง ก็ยังมีคนเลือก ในขณะที่ พรรคประชาธิปัตย์ เป็นของคนใต้

2. คนอีสานส่วนใหญ่มีมุมมองคับแคบ เช่น มองฤดูกาลเลือกตั้งเป็นฤดูกาลแจกเงิน มองการเลือกผู้แทนเป็นเพียงการเลือกคนมาช่วยหาเงินสร้างโบสถ์ และมองเหมารวมผู้แทนว่าเป็นคนโกง คนโกหก (รับปากแล้วไม่ทำ) เหมือนกันไปหมด

3. คนอีสานไม่คิดอะไรซับซ้อนหรือเชื่อมโยงกัน เช่น การมีกองทุนหมู่บ้านจบลงที่การได้เงินอนาคตหรือผลที่จะเกิดขึ้นตอนหลังเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ถ้าได้ประโยชน์ไม่ว่าจะจากฝั่งไหนก็ขอเอาหมด เช่น องค์กรพัฒนาเอกชนลงไปช่วยก็รับความช่วยเหลือ แม้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านั้นจะเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาลทักษิณที่ขึ้นชอบก็ตาม (แยกสิ่งที่รัฐบาลทักษิณให้กับสิ่งที่องค์กรพัฒนาเอกชนให้ออกจากกัน)

4. คนอีสานส่วนใหญ่ชอบอะไรที่ทันใจ หรือ เห็นผลเร็ว ซึ่งกระบวนการประชาธิปไตยจะค่อนข้างตรงกันข้าม กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ไม่ทันใจนัก เพราะเน้นความรอบคอบ และการร่วมกันคิดร่วมกันทำ (คนอีสานจะมองว่ามากคนก็จะมากความ) ดังนั้น จึงไม่แปลกที่ผู้นำที่เป็นฮีโร่ของคนอีสานนั้น จะมีลักษณะร่วมกันบางประการคือ ความเด็ดขาด และแก้ปัญหาได้อย่างทันใจ โดยผู้คน

อีสานส่วนใหญ่ก็คงจะไม่สนใจว่าตัวแทนจะใช้วิธีการที่เป็นประชาธิปไตยหรือไม่ หรือ การแก้ปัญหาจะเป็นการแก้เฉพาะหน้าเท่านั้น หรือ ไม่มีความยั่งยืนหรือไม่

5. คนอีสานเชื่อคนง่าย จากที่มองคนในแง่บวก และไว้ใจคนอื่น กระทั่งมักจะตกเป็นเหยื่อของการหลอกลวง หรือ การสร้างภาพหลอนต่างๆ

อย่างไรก็ตาม สำหรับأيัยต่อม มีหลายๆ ประเด็นที่ความเป็นอีสานได้แปลงรูปเปลี่ยนร่างไปจากเดิม อาทิ แต่เดิมคนภายนอกมักมองว่าคนอีสานขี้กลัว (ข่าน) และรวมตัวกันไม่ได้ ыйัยต่อมได้สะท้อนว่าสิ่งนี้ได้เปลี่ยนไปแล้ว จากที่อีสานได้ผลิตนักต่อสู้เพื่อความยุติธรรมจำนวนมาก กระทั่ง กล่าวได้ว่า อีสานเป็นแหล่งนักต่อสู้ หรือ มีนักต่อสู้จำนวนมากที่สุดในประเทศก็ว่าได้

มากไปกว่านั้น เมื่อสะท้อนผ่านการเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนอีสานแล้ว ыйัยต่อมให้แง่มุมมองว่าคนอีสานมีลักษณะเฉพาะดังนี้

1. คนอีสานเข้าใจเรื่องสิทธิของตนเองมากขึ้น พร้อมทั้ง เริ่มเห็นถึงผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ และเริ่มออกมาต่อสู้เพื่อสิทธิของตนเองมากขึ้น ดังเห็นได้ว่าในยุคหลังมีการเคลื่อนไหวของคนอีสานมากกว่าภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งเสียงสะท้อนที่สำคัญก็คือ อีสานมีบทเรียนในอดีตว่าการรอคอยเอาจากรัฐเป็นการสูญเปล่ามาแทบจะ โดยตลอด (รัฐเฉยชากับปัญหาชาวบ้าน โดยการพัฒนาที่เห็นเป็นรูปธรรมในอดีตของชุมชนในอีสานก็คือผ้าป่า ซึ่งจัดโดยคนในชุมชนเองที่ออกไปอยู่ต่างถิ่น) ดังนั้นอยากได้ต้องต่อสู้เรียกร้องเอา เพราะไม่มีอะไรได้มาง่ายๆ

2. นอกจากคนอีสานออกมาเคลื่อนไหวบ่อย ทั้งเพราะตระหนักในสิทธิและมีประเด็นเยอะ (โดยเฉพาะเรื่องดินและน้ำหรือเขื่อน) คนอีสานยังมักจะเคลื่อนไหวยึดเยื่อได้มากกว่าคนภูมิภาคอื่นๆ ทำให้การชุมนุมเรียกร้องสร้างความกดดันได้มาก

3. คนอีสานมีข้อจำกัดคล้ายๆกับคนภูมิภาคอื่นๆ กล่าวคือ วิธีสู้กับวิถีเกษตรแยกออกจากกันไม่ได้ จึงไม่แปลกที่ช่วงฤดูการเพาะปลูก ไม่ค่อยมีใครออกมาชุมนุม (แม้แต่สมัชชาคนจน ช่วงปลูกข้าวก็ต้องไปปลูกข้าว)

4. ปัญหาใหญ่ของการต่อสู้ของคนอีสาน (ซึ่งอาจจะเหมือนกับหลายๆที่) คือ ทุกคนมักจะมุ่งเรียกร้องเอาแต่ปัญหาของตนเอง ไม่ยกระดับไปสู่ปัญหาของส่วนรวม

ทั้งนี้ เมื่อถามเฉพาะเจาะจงถึงความสอดคล้องกันระหว่างความเป็นอีสานกับความเป็นประชาธิปไตย ыйัยต่อมสะท้อนว่าอย่างน้อยที่สุด แง่มุมที่เห็นชัดเจน คือ การมีวัฒนธรรมการรวมกลุ่มของคนอีสาน เนื่องจาก ผู้คนเป็นกันเอง ทำให้ปฏิสัมพันธ์กันง่าย เห็นได้จากวัฒนธรรมตั้งวง (ดื่มเหล้า) เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในทุกอณูของดินแดนอีสาน หรือ การที่คนอีสานที่ไปจับแท็กซี่ที่กรุงเทพฯ สามารถรวมกลุ่มกันได้เป็นอย่างดี เช่น ที่ไปจาก อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด เป็นต้น

อนึ่ง สิ่งที่ต้องยกระดับต่อไปก็คือ วัฒนธรรมการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นในอีสาน เท่าที่เป็นอยู่ มักจะไปผสานกับวัฒนธรรมความหรรษาของผู้คนด้วย จนทำให้การรวมกลุ่มที่เกิดขึ้น เป็นการรวมกลุ่มเพื่อ

พูดคุยกันในเรื่องสนุกสนานมากกว่าการปรับทุกข์ต่อกัน ซึ่งการปรับทุกข์จะเป็นจุดเริ่มต้นของการวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน แล้วรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาาร่วมกันต่อไปในอีกระดับหนึ่ง

สภาพที่เกิดการแลกเปลี่ยนความสุข ความสนุกสนาน ในขณะที่ เรื่องความทุกข์ของใครก็ของมัน อาจจะสืบเนื่องมาจาก ผู้คนอีสานในชนบทส่วนใหญ่ ล้วนมีทุกข์สูมอกด้วยกันทั้งนั้น กล่าวคือ ล้วนต้องปากกัดตีนถีบพอๆกัน จึงต้องต่างคนต่างดิ้นรน เช่น ปัญหาหนี้สินในครัวเรือนเป็นต้น นอกจากนั้น โดยธรรมชาติ คนอีสานโดยทั่วไป จะไม่ยกน้อยหน้าใคร หรือ ที่เรียกว่าจู้โอ้ จึงไม่แปลกที่ในวงสนทนา ต่างคนต่างพูดถึงสิ่งวิเศษที่เกิดขึ้นกับตนเอง รวมทั้ง สร้างภาพความใจกว้าง (ใจป่า) เช่น เลี้ยงเหล้าเพื่อนฝูง โดยเฉพาะผู้ที่เพิ่งกลับมาจากกรุงเทพฯหรือไปใช้แรงงานที่ต่างประเทศ (ทั้งที่ไม่ได้ไปอยู่อย่างสุขสบายแต่อย่างใด) ดังนั้น เมื่อแต่ละฝ่ายต่างมุ่งพูดจาข่มกัน จึงทำให้การปรับทุกข์กันเกิดขึ้นน้อย

จากธรรมชาติข้างต้น สิ่งก็ตามมาก็คือความไม่เชื่อในกันและกันว่าจะสามารถพึ่งพากันได้ (เพราะมองว่าคนอื่นก็เดือดร้อนไม่ต่างไปจากตน) การรอฮีโร่จึงเกิดขึ้น กล่าวอีกอย่างคือ การรอหวังพึ่งคนภายนอก ซึ่งเมื่อหวังพึ่งมาก ความคาดหวังก็มากไปด้วย จึงไม่แปลกที่ผู้นำที่พึ่งไม่ได้ตามที่หวัง จะทำให้คนอีสานผิดหวังกันมาก ในทางตรงกันข้าม ผู้นำที่พึ่งพาได้ ก็จะสามารถครองจิตใจผู้คนอีสานได้อย่างถ้วนหน้าเช่นเดียวกัน

มุมมองของอดีตผู้แทนฯอีสาน

สฤต สันติเมทนีดล อดีตผู้แทนราษฎรจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเคยดำเนิน โครงการอีสานเขียว ร่วมกับพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยที่ค้นคว้าองค์ความรู้เกี่ยวกับอีสานมาโดยตลอด สะท้อนว่าอีสานกับการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยมีความสัมพันธ์กันมาก จนกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมประชาธิปไตยของประเทศสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยของคนอีสาน ในขณะที่วัฒนธรรมประชาธิปไตยแบบอีสาน ก็มีมีส่วนสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยของประเทศ อันสามารถแยกอธิบายได้ดังนี้

มิติวัฒนธรรมประชาธิปไตยของประเทศสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยของคนอีสาน

ในมิตินี้ที่ชัดเจนคือ วัฒนธรรมการซื้อสิทธิขายเสียง กล่าวคือ สฤตสะท้อนว่าการที่คนอีสานมักถูกกล่าวหาว่าทำลายวัฒนธรรมประชาธิปไตยเพราะนิยมขายเสียง หรือ มีค่านิยมแบบเงินไม่มาก่าไม่ เป็น แท้ที่จริงแล้ว วัฒนธรรมนี้เกิดมาจากนักการเมือง (ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ใช่คนในพื้นที่) ไม่ได้เกิดจากผู้คนอีสาน ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยก่อนไม่มีการซื้อขายเสียงแต่อย่างใด อาทิ ครุฑถือชอล์กอันเดียวมาสมัครผู้แทนก็สามารถเป็นผู้แทนได้ ทว่า ความเป็นมาของวัฒนธรรมซื้อขายเสียงในอีสาน คือ ยุคของ

เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ที่ต้องการเป็นนายกรัฐมนตรีแต่ยังไม่ได้เป็นผู้แทนราษฎร ซึ่งกฎหมายในขณะนั้นห้ามผู้ที่ไม่ได้เป็นผู้แทนฯเป็นนายกฯ จึงเกิดการจ้างผู้แทนฯในจังหวัดร้อยเอ็ดให้ลาออก แล้วมาลงสมัครรับเลือกแทน โดยปรารถนาอยากได้รับเลือกมาก จึงตัดสินใจซื้อเสียงหัวละ 20 บาท จนได้รับเลือกและถูกขนานนามว่า “ผู้แทนมหาหลง” ในที่สุด

จากนั้น โจรซื้อสิทธิขายเสียงก็ระบาด จนเกิดฉายาอื่นๆ ตามมาอีกมาก เช่น ส.ส.เจ้าบุญทุ่ม ส.ส.ปลาทุเค็ม หรือ ส.ส.รองเท้าข้างเดียว เป็นต้น โดยในการแจกเงินนั้น ในอดีตมีสูตรก็คือ ให้ไปที่รายเอาสองหาร จากนั้นบวกกลับ 30% ก็จะทราบว่าจะได้คะแนนเสียงประมาณเท่าใด ยิ่งด้วยความที่ผู้คนอีสานซื่อสัตย์ ยิ่งโอกาสผิดพลาดน้อย (อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ผู้สมัครต่างคนต่างซื้อขายเสียง ทำให้สูตรนี้อาจจะไม่เห็นผลแล้ว)

ข้างต้น จึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมการซื้อสิทธิขายเสียง เป็นวัฒนธรรมที่เกิดเพราะบรรทัดฐานที่นักการเมืองระดับประเทศสร้าง ไม่ใช่สันดานของผู้คนอีสานดังที่มีการกล่าวหากันโดยทั่วไป หรือกล่าวอีกอย่างคือ วัฒนธรรมการซื้อสิทธิขายเสียงเกิดเพราะสันดานของนักการเมืองระดับชาติในยุคหลัง

มิติวัฒนธรรมประชาธิปไตยแบบอีสานสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยของประเทศ

1. อีสานเป็นพื้นที่ใหญ่ ทำให้จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีสัดส่วนมากกว่าภูมิภาคอื่นๆ จึงไม่ผิดที่มีการกล่าวมาโดยตลอดว่าใครซื้อ (ใจ) ส.ส.จากอีสานได้ ได้เป็นนายกฯแน่นอน กล่าวอีกอย่างคือ อีสานเป็นภูมิภาคที่ชี้ขาดว่าใครจะได้เป็นนายกฯ ดังนั้น การรับเอาวัฒนธรรมประชาธิปไตยแบบของผู้แทนจากอีสานจึงจำเป็น สำหรับพรรคการเมืองที่อยากเป็นพรรครัฐบาล เช่น ต้องยอมรับวัฒนธรรมที่สวดสะท้อนให้ฟังว่า ประชุมพรรคที่ไรถามแต่เรื่องเงิน (พรรคจะให้เงินเท่าไร) หรือ ในอดีต คือ วัฒนธรรมประชาธิปไตยแบบกึ่งสังคมนิยม กล่าวคือ มุ่งความเสมอภาคหรือการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมมากกว่าอย่างอื่น เป็นต้น

2. ด้วยความที่ผู้คนอีสานหวังพึ่งพาผู้แทนของตนเอง หรือ มีความคาดหวังสูงต่อผู้แทน ทำให้เกิดวัฒนธรรมแข่งขันกันของการเมืองระดับประเทศโดยผู้แทนจากอีสาน เพราะมีผู้แทนที่ประชาชนคาดหวังให้ไปเป็นรัฐมนตรี เพื่อหน้าตาและการพึ่งพาของชุมชนท้องถิ่นที่ตนเป็นผู้แทนเขาจำนวนมาก การทะเลาะทแยงหน้าเพื่อได้เป็นใหญ่เป็นโตจึงเกิดขึ้นในบรรดา ส.ส.อีสาน จากการกดดันของผู้คนอีสานนั่นเอง หรือ กล่าวอีกอย่างคือ ความเป็นอีสานออกแบบให้นักการเมืองแข่งขันเป็นใหญ่

3. ในสังคมอีสาน หน้าตาทางสังคมเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ทำให้บรรดาผู้สมัครรับเลือกตั้งผู้แทนฯ ในอีสาน รู้สึกว่าการมาลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นการเอาศักดิ์ศรีมาเค็มพัน จึงพร้อมทำทุกอย่าง เพราะสังคมอีสานทำให้เชื่อว่าถ้าไม่ได้รับเลือกตั้ง จะต้องอับอาย

4. ส.ส. ในอีสาน รวมกลุ่มกันโดยรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบอีสานมามาก เช่น แกนนากลุ่ม มักเป็นผู้ที่เป็น ส.ส.มานานกว่าใคร เสมือนผู้นำพระคือผู้ที่บวชก่อน ดังที่สฤตสะท้อนว่า “การเมืองก็เหมือนบวชพระ ใครเล่นการเมืองก่อน ก็จะได้เป็นหัวหน้ากลุ่ม”

5. การที่ผู้คนในอีสานรักสนุก ทำให้ ส.ส. ที่พูดสนุก คำคนนั้นคนนี้เก่ง พุคสัญญาสูงส่ง (ประกอบกับใช้เงิน) มักจะได้รับเลือก จนลักษณะเช่นนี้ กลายเป็นสิ่งที่ ส.ส.อีสานทุกคนต้องเรียนรู้ เพื่อให้สามารถเอาชนะการเลือกตั้งได้ จึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมรักสนุกของอีสาน ทำให้การเมืองแบบ เอามันส์ (เน้นสะใจ) เกิดขึ้น

มุมมองปราชญ์ที่เป็นไทบ้าน

แม่ (ย่า/ป้า) ลิด ปราชญ์ชาวบ้านเมืองอุบลฯ สะท้อนว่าคนอีสานมีลักษณะเฉพาะที่สำคัญหลายประการ ซึ่งถ้าพิจารณาลักษณะเฉพาะเหล่านั้นเทียบเคียงกับหลักประชาธิปไตยแล้ว มีส่วนที่ไม่สอดคล้องและที่สอดคล้อง ดังต่อไปนี้

ส่วนที่ไม่สอดคล้อง คือ

1. คนอีสานจี้จิกงา กล่าวคนอื่นได้ดีกว่า (กล่าวกันได้ดีขึ้น) และชอบแทงข้างหลังกัน กล่าวคือ ในภาพลักษณ์ที่ชื่อ มีความไม่จริงใจต่อกันซ่อนอยู่ อันสอดคล้องกับคำอธิบายของสมชัยที่ยกอ้างก่อนหน้านี้ กล่าวคือ ประวัติศาสตร์อีสานมีความขัดแย้งเกิดขึ้นตลอด แม้จะไม่มีไครมาตี ก็มักจะเลาะกันเอง ทำให้ไม่ค่อยจะสนับสนุนกันเอง (แต่กลับไปสนับสนุนคนอื่น แม้แต่ให้มาตีพวกเดียวกัน)

2. คนอีสานเคารพกันตามวัยวุฒิและคุณวุฒิ หรือ ยอมรับในศักดิ์ทางสังคม ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในอีสานเป็นแนวตั้ง ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักความเสมอภาคของประชาธิปไตย ซึ่งในประเด็นนี้ อนุสรณ์ ดาดทอง ครูสอนสังคมศึกษาที่จังหวัดมหาสารคาม ได้อธิบายสภาพเช่นนี้ให้เห็นอย่างแจ่มชัด คือ เวลาคนอีสานเดินไปไหนมาไหนด้วยกัน มักเดินต่อกันกัน กล่าวคือ ไม่ค่อยปรากฏการเดินเต็มถนน โดยผู้ใหญ่หรือคนแก่จะเดินก่อน

นอกจากนี้ เมื่อผู้ใหญ่กับเด็กทะเลาะกัน ธรรมเนียมนิยมในอีสานก็คือ เด็กต้องเก็บดอกไม้ไปสมมา (ไปขอขมา) ผู้ใหญ่ ซึ่งหมายความว่าเด็กจะต้องยอมผู้ใหญ่ ไม่ใช่การพิจารณาความถูกต้องตามหลักเหตุผลแต่อย่างใด

ด้วยเหตุนี้ กลไกประชาธิปไตยจึงขัดแย้งกับวิถีชาวบ้านในเรื่องนี้หลายประการ เช่น การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมักมีปัญหาถ้าเป็นคนหนุ่ม (สาว) เนื่องจาก จะไปออกคำสั่งคนเฒ่าคนแก่ไม่ได้ ซึ่งอนุสรณ์ได้ยกขมวดอีสานเกี่ยวกับประเด็นนี้มาให้เห็นว่าการปกครองสมัยใหม่ (ประชาธิปไตย) ทำให้เกิดภาวะ “หัวคำออกก่อน หัวค้อน (หัวขาวหรืองอก) ออกหลัง” ซึ่งไม่พึงปรารถนาสำหรับสังคมอีสานแบบดั้งเดิม เพราะตามฐานคิดที่เป็นอยู่นั้น ต่อให้เป็นผู้ใหญ่บ้านก็ต้องฟังคนเฒ่าคนแก่

3. ปรัชญาการเลือกแบบประชาธิปไตย แปลกปลอมสำหรับคนอีสาน กล่าวคือ โดยวิถีที่เป็นอยู่ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว คนอีสานโดยทั่วไปจะเลือกไปช่วยญาติก่อน จากนั้นจึงไปช่วยคนที่จ้าง ทั้งนี้ ถ้าให้เลือกระหว่างช่วยคนในชุมชนกับคนนอกชุมชนก็จะเลือกช่วยคนในชุมชนก่อน เช่นนี้ จึงไม่ผิดแปลกที่ในการเลือกตั้ง คนอีสานโดยทั่วไปจะเลือกคนที่รู้จักก่อน (ยังเป็นญาติหรือคงกันยิ่งดี) จากนั้นจึงเลือกเงินที่จ้าง (ซื้อเสียง) ซึ่งจะเห็นว่าไม่มีที่ว่างให้กับคนดี หรือ คนเก่งเลย

4. คนอีสานโดยทั่วไปเฉยชาต่อการทุจริตคอร์รัปชัน ด้วยฐานคิดที่ว่าคนเลี้ยงช้าง กินขี้ช้างเป็นเรื่องธรรมดา กล่าวคือ คนที่เลี้ยงช้าง จะเอาขี้ช้างไปทำปุ๋ยขายถือเป็นเรื่องปกติ ด้วยเหตุนี้ คนทำงานจะเอาส่วนที่นอกเหนือจากที่ควรจะได้รับปกติไปบ้างก็ไม่ใช้เรื่องแปลก

5. สังคมอีสานมีความไม่เสมอภาคทางเพศ เช่น หลักในกอง 14 ระบุว่าวันพระ/วันศีล ภรรยาต้องเก็บดอกไม้ไปไหว้สามี หรือ ไปขอพรจากสามี รวมทั้ง เมื่อมีการทะเลาะเบาะแว้งกัน ฝ่ายภรรยาต้องเป็นฝ่ายยอม และไปสมมา (ขอคมา) สามี หรือ กรณีของหลักเฮือน 3 น้ำ 4 ก็มีการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิง โดยไม่มีการควบคุมพฤติกรรมของฝ่ายชายแต่อย่างใด

สำหรับส่วนที่ความเป็นอีสานสอดคล้องกับหลักประชาธิปไตย มีดังนี้

1. คนอีสานมักรวมตัวกัน หรือ อยู่กันเป็นหมู่ ซึ่งจะต่างจากหลายภูมิภาค เช่น ภาคกลาง อยู่ตามหัวไร่ปลายนา และภาคใต้ อยู่ในสวนยาง (มีความเป็นปัจเจกสูง) ซึ่งสะท้อนว่าคนอีสานเน้นการอยู่ร่วมกันเป็นทุนอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการตั้งบ้านเรือน ก็มักจะตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นคุ้ม อยู่ร่วมกันระหว่างกลุ่มเครือญาติ และต่อให้ทะเลาะเบาะแว้งกัน สำหรับผู้คนอีสาน ยามที่ตกระกำลำบากก็หันมาพึ่งพากัน เช่น เดิม (ยามทุกข์ก็เบียดเบียนกันคือเก่า) ซึ่งในด้านหนึ่งก็อาจจะมองได้ว่าเป็นการเอื้อให้เกิดระบบอุปถัมภ์เชิงลบซึ่งเป็นภัยต่อสังคมประชาธิปไตย ทว่า ในอีกด้านหนึ่ง ก็เอื้อให้เกิดระบบอุปถัมภ์เชิงบวกได้เช่นกัน ซึ่งสามารถไปหนุนเสริมประชาธิปไตยได้ เช่น การเอื้ออาทรต่อกัน

2. คนอีสานมีความละเอียดอ่อนในการใช้ชีวิต ซึ่งในประเด็นนี้ อนุสรณ์สะท้อนให้ฟังว่าการทำพิธีกรรมต่างๆ ของชาวอีสานละเอียดมาก เช่น การไหว้ปู่ตา มีการวิเคราะห้ไปถึงจำนวนประชากรและจำนวนสัตว์เลี้ยงในชุมชน ซึ่งโยงอยู่กับเรื่องการวางแผนด้านการสาธารณสุขและการปกครองได้ ทั้งนี้ ในความละเอียดอ่อนดังกล่าว ทำให้อีสานน่าจะรับวิถีประชาธิปไตยได้มาก เนื่องจาก ประชาธิปไตยเน้นกระบวนการมากกว่าหรือพอกับผลลัพธ์ เช่น การมีส่วนร่วม และการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างละเอียดถี่ถ้วน

3. คนอีสานเป็นนักประยุกต์ เช่น การประยุกต์ทำแห่ไข่มดแดงหรือทำสาวไหมมาเป็นทำร้องทำรำได้ ดังนั้น เรื่องประชาธิปไตยที่ไม่น่าจะซับซ้อนไปกว่าทำแห่ไข่มดแดงหรือทำสาวไหมก็คงจะไม่เกินกำลังชาวอีสานที่จะประยุกต์มาผนวกเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตของตนเองได้

2. วิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสาน

จากวิถีความเป็นอีสานกับวิถีประชาธิปไตยที่นำเสนอไป ในส่วนนี้ จะว่าด้วยการสกัดวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสาน ทั้งนี้ จากการศึกษาสามารถหมวดหรือถอดกายภาควิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสานได้ว่าวิถีดังกล่าวมีลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นวิถีประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวิถีเกษตรกรรม (มุ่งเน้นมิติเศรษฐกิจ) เป็นวิถีประชาธิปไตยแบบพุทธฯ (มุ่งเน้นมิติวัฒนธรรม) เป็นวิถีประชาธิปไตยที่ธารงทุนทางสังคม (มุ่งเน้นมิติสังคม) เป็นวิถีประชาธิปไตยแบบกิ่งอนาธิปไตย (มุ่งเน้นมิติการเมือง) และเป็นวิถีประชาธิปไตยที่ผลิตซ้ำระบบอุปถัมภ์เชิงบวก และหลายภาพลวงระบบคุณธรรมเชิงลบ (มุ่งเน้นมิติการบริหารจัดการ) ซึ่งนำข้อค้นพบมาให้รายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

2.1. วิถีประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวิถีเกษตรกรรม

จากชานา ชาวไร่ ชาวนา คู่ชาวลัทธิประชาธิปไตย

วิถีประชาธิปไตยที่เป็นภูมิปัญญาซึ่งดำรงอยู่และเกี่ยวโยงกับวิถีเกษตรกรรมอีสาน ถูกถ่ายทอดโดย อ้ายรัชชัย ไตรทิพย์ ปราชญ์ชานาชาวกาฬสินธุ์ ได้อย่างกระชับและน่าสนใจ ดังนี้

เมื่อพูดถึงวิถี ต้องเชื่อมโยงกับคำว่า “ชาว” กับ “นัก” ที่ได้มีการกล่าวถึงไปข้างแล้ว กล่าวคือ “ชาว” คือ ส่วนที่เป็นวิถี ซึ่งเป็นธรรมชาติ เป็นไท และเป็นสิ่งที่ถาวร เช่น ชานา และชาวพุทธ ในขณะที่ “นัก” คือ สิ่งที่ถูกอุปโลกน์ ซึ่งเป็นทาส และเป็นแล้วเลิกได้ เช่น นักวิชาการ นักเทคนิค ทั้งนี้ สังคมแย่งกันเป็นนัก ไม่แย่งกันเป็นชาว ทำให้คนลืมวิถี หากแต่หลงกับสิ่งที่อุปโลกน์ ซึ่งนำไปสู่ความหละหลวมในการเข้าใจของจริง (สิ่งที่เป็นธรรมชาติ) อาทิ การมีและใช้สำนวน “โง่เหมือนควาย” ของบรรดา “นัก” ซึ่งสะท้อนความไม่เคารพและรู้คุณค่าของสรรพสิ่ง ในขณะที่ บรรดา “ชาว” เช่น ชานา มีการคู่ขวัญควาย สะท้อนความเคารพในควาย การรู้คุณค่าน้ำตาควาย ซึ่งเป็นจิตวิญญาณของคนที่เข้าถึงสรรพสิ่ง กระทั่ง กล่าวได้ว่าปราชญ์เท่านั้นที่เข้าถึงหัวใจของควาย

ด้วยเหตุนี้ การตามหาวิถีประชาธิปไตยจึงเป็นการตามหาธรรมชาติของประชาธิปไตย (ประชาธิปไตยในฐานะวิถีหรือประชาธิปไตยของ “ชาว”) ซึ่งจะแตกต่างจากการพูดถึงกลไกและเทคนิคประชาธิปไตย ที่บรรดา “นัก” ให้ความสนใจ

จุดเริ่มต้นเช่นนี้ ทรงพลังในการขยายอธิบายต่อไปเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการเชื่อมต่อกับวิถีประชาธิปไตยเข้ากับวิถีของผู้คน ซึ่งกรณีของผู้คนอีสาน ก็สามารถกล่าวได้ว่าเป็นวิถีเกษตรกรรม

อ้ายรัชชัย ได้ขยายพรมแดนความรู้ไปอีกว่าชานา ชาวไร่ และชาวนากับเกษตรกรรมนั้นไม่เหมือนกัน และคนที่เป็นเกษตรกรไม่จำเป็นต้องมีสมบัติเป็นชานา ชาวไร่หรือชาวนา นั้นหมายความว่า

ว่า ชาวนา/ ชาวไร่/ ชาวสวนนั้นเป็นยากกว่าเกษตรกร เนื่องจาก ชาวเหล่านั้นจัดว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญแบบหนึ่ง (Specialist) ในขณะที่ เกษตรกรนั้นจะมีลักษณะทั่วไปมากกว่า (Generalist) ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เข้าถึงวิถีเกษตรกรรมได้ดีที่สุด ก็คือชาวนา ชาวไร่ และชาวสวน

จากข้างต้น ฐานรากของวิถีเกษตรกรรมของบรรดา “ชาว” จึงเกาะโยงกับวิถีการพึ่งตนเองและพึ่ง (พร้อมเกลือ) ธรรมชาติอย่างแนบแน่น นั่นหมายความว่า วิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านที่เป็นชาวนา ชาวไร่และชาวสวนนี้ โดยรากฐานแล้วจะต้องเป็นวิถีประชาธิปไตยที่พึ่งพาตนเอง พึ่งพากันและกัน ในชุมชน และเคารพธรรมชาติ ซึ่งจะเห็นว่ามีการให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกบุคคล (Individual) นั่นคือ พึ่งตนเอง (ซึ่งหมายรวมถึงสติปัญญาของตนเอง) และความเป็นส่วนรวม (Collective) นั่นคือ พึ่งพากันและกัน และเคารพธรรมชาติ

การเคารพธรรมชาติ กล่าวได้ว่าเป็นฐานที่หายไปของประชาธิปไตยแบบสากลที่รัฐไทยมักถอดมาเป็นปรัชญาแห่งรัฐ (ประชาธิปไตยของรัฐ) ทว่า เป็นหลักที่ยึดโยงกับฐานคติของวิถีเกษตรกรรม นั่นคือ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้น แม้ว่าประชาธิปไตยสากลอาจจะพยายามแยกมนุษย์ออกจากสัตว์อื่นๆ (มีนักปรัชญากล่าววามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ เพราะมีสังคม) ทว่า ประชาธิปไตยของเกษตรกรนั้น มนุษย์ก็คือสัตว์ เช่น การส่งเสียงสัตว์เมื่อต้องการดักจับสัตว์ ถือเป็น การสื่อสารกับสัตว์อื่น เหมือนเสียงป่าที่สัตว์นานาชนิดส่งเสียงรับกันทั้งที่ต่างเผ่าพันธุ์

วิถีประชาธิปไตยแบบกึ่งสังคมนิยมของชาวนา: สะท้อนผ่านสังเขปประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองของชาวนาที่แสดงบทบาททางการเมือง

อันที่จริงการเคลื่อนไหวของชาวนาในแนวทางเดียวกับแนวสังคมนิยม นั่นก็คือ การมุ่งปฏิบัติของผู้ใต้การปกครองต่อผู้ปกครองนั้นมีมานานแล้ว ดังที่เรียกกันว่า “กบฏผู้มีบุญ” หรือ “กบฏผีบุญ” นั่นเอง โดยเกิดขึ้นครั้งแรกตั้งแต่ปี 2444 ในภาคอีสาน แต่ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวดังกล่าวนั้นไม่ได้ทางตำราสังคมนิยมหรือผู้เคลื่อนไหวก็ไม่ได้รู้จักมาร์กซ์หรือเอนเกลส์แต่อย่างใด กล่าวง่าย ๆ ในยุคนั้นสังคมนิยมยังไม่ได้เข้ามาในไทยอย่างแน่นอน เชื่อว่าความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมเพิ่งเริ่มเข้ามาสู่ความรู้ของชาวนาไทยอย่างแท้จริงในปี 2492 ภายหลังจากที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เปลี่ยนยุทธศาสตร์เข้าสู่หมู่บ้าน แล้วได้มาสอนความคิดทางการเมืองดังกล่าวให้แก่ชาวบ้าน โดยพื้นที่แรกๆก็คือจังหวัดศรีสะเกษ (Somsak Jeamteerasakul, 1991) ทั้งนี้ ผลของการเปลี่ยนยุทธศาสตร์ของพคท.นั้น นอกจากจะทำให้ชาวนาได้เรียนรู้แนวสังคมนิยมแล้ว ยังทำให้มีการจัดตั้งขบวนการชาวนาเกิดขึ้นอีกด้วย ซึ่งการเกิดขบวนการชาวนาเป็นเหตุทำให้ชาวนาเริ่มมีจิตสำนึกของความเป็นสังคมนิยมกันมากขึ้น หรือ มีจิตใจสังคมนิยมที่ต้องการเรียกร้องความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมในสังคม

หลังจากได้เรียนรู้แนวคิดสังคมนิยมจาก พทท.แล้ว ชาวนาหลายคนยังได้มีโอกาสเข้าถึงความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมอีกหลายครั้ง อาทิ ในปี 2495 ขบวนการสันติภาพ (สายนักการเมือง นักเขียนและปัญญาชน) ได้เข้ามาในชนบทเพื่อนำเอาสิ่งของต่างๆที่ได้จากการบริจาคมาแจกจ่ายให้ชาวนาผู้ยากไร้ในชนบท ซึ่งในขณะที่นำเอาสิ่งของมาแจกจ่ายให้ชาวนานั้น ก็ได้มาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชาวบ้าน และถ่ายทอดแนวคิดด้วย หรือ ในปี 2495-2500 ชาวนาหลายคนก็ได้เรียนรู้แนวสังคมนิยมในคุุระหว่างเป็นหนึ่งในกบฏสันติภาพ หรือ “กบฏชาวนา” ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดคือชาวนาบ้านคูซอด (11คน) จังหวัดศรีสะเกษ (จากการที่บ้านคูซอดเป็นที่สนใจของกระบวนการต่อสู้ฝ่ายสังคมนิยม) จึงมีการเรียกกันอีกชื่อว่า “กบฏคูซอด” (กุหลาบขนานนามว่า “อาชญากรผู้ปล่อยนกพิราบ”) การเรียนรู้ในคุุนี้ กระทั่งว่าทำให้หลายคนนับถือเหมา เจ๋อ ตุง

สำหรับชาวนาในชนบทที่เป็นนักต่อสู้หรือนักเคลื่อนไหวคนสำคัญ อาทิ ภู ชัยชาญ(รวมถึงเครือญาติตระกูลชัยชาญอีกหลายคน) สอน นารี และน้อย จันทา ซึ่งเป็นชาวนาบ้านคูซอด

ในกรณีของสอน นารีนั้น เขานับถือเหมาเป็นอย่างดี เขายอมจากครอบครัวมาต่อสู้เพื่อคนส่วนใหญ่ โดยมีความคิดว่าเหมายังยอมเสียสละลูกสาวเพื่อสังคมน กระทั่งเมื่อเมียเขาถามเขาว่า “ระหว่างลูกเมีย ครอบครัวกับส่วนรวม เลือกอะไร” เขาตอบว่าเลือกส่วนรวม นอกจากนี้ เขาเคยถามลูกของเขาว่า “ระหว่างทุนนิยมกับสังคมนิยม จะเอาอะไร” เมื่อลูกเขาตอบว่าสังคมนิยม เขาก็พยักหน้าแล้วกล่าวว่า “ดีแล้วลูก” (คณะกรรมการจัดงานเชิดชูนักสู้เพื่อประชาธิปไตย, 2543) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเขาเข้าใจเรื่องอุดมการณ์เป็นอย่างดี และเป็นนักสังคมนิยมขนานแท้

ส่วนน้อย จันทาก็รู้จักการทำงานรวม และได้ริเริ่มทำงานรวมในหมู่บ้านโดยการทำทำนบแบ่งที่นากับชาวบ้านแล้วทำรวมกัน ก่อนที่จะถูกทางการจับกุมในเวลาต่อมา

ชาวนานักเคลื่อนไหวหลายคน นอกจากจะถูกจับขังในฐานะที่เป็นหนึ่งในกบฏสันติภาพเมื่อปี 2495 แล้ว ยังถูกจับอีกในปี 2502 หลังจากที่พึ่งถูกปล่อยตัวจากการกักขังโทษในปี 2500(ถึงพุทธกาล) ซึ่งในปี 2502 นั้น สฤษดิ์จับชาวนาหลายคนข้อหาคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้ ในกลุ่มนั้นเป็นชาวนาบ้านคูซอดที่เคยถูกหมายหัวมาตั้งแต่ตอนกบฏสันติภาพถึง 28 คน

สำหรับลูกหลานของชาวนาเหล่านี้ บางคนพอมีการศึกษาก็ได้สะท้อนการต่อสู้ของเหล่าชาวนาด้วยบทกวี ซึ่งหลายบทก็ได้รับการตีพิมพ์ในภายหลัง จากผู้ที่เชิดชูการต่อสู้ของชาวนา เช่น บทกวีหนึ่งชื่อว่า “ทางเดินที่สวนกัน” ที่ประพันธ์โดยผู้ที่บิดาถูกฆ่าตาย เพราะถูกทางการกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ก็ได้รำพันถึงความกล้าหาญของบิดา การต่อสู้ของชาวนาผู้ถูกกดขี่ และการที่คนชาติเดียวกันต้องมาฆ่ากันเองเพียงเพราะมีอุดมการณ์ที่ต่างกันหรือที่ผู้ประพันธ์ใช้คำว่าเดินบนทางเดินที่สวนกัน หรือ บทกวีที่ชื่อว่า “ใครผิด” ที่ประพันธ์เพื่อตอบย้ำถึงการมีอยู่ของการกดขี่ ชูตรีศ โดยชนชั้นนายทุนต่อชาวนาผู้ยากไร้ และการมีอยู่ของช่องว่างระหว่างชนชั้นที่กว้างกว่าแม่น้ำมูลเสียอีก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ชาวนาในชนบทส่วนใหญ่ก็ยังรับรู้แนวคิดสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์จากคำเล่าลือ มิใช่จากการอ่านตำราแนวสังคมนิยมแต่อย่างใด เช่นนี้ ที่รับรู้กันในส่วนใหญ่จึงมักเป็นแนวสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ที่มาจากทัศนะของชนชั้นนำฝ่ายขวาไทย เพราะฝ่ายขวามีช่องทางในการเผยแพร่สิ่งต่างๆสู่สังคมได้มาก ชาวนาในชนบทส่วนมากจึงกลัวคอมมิวนิสต์จากการที่ไม่เข้าใจแนวคิดสังคมนิยมอย่างแท้จริง และตกอยู่ภายใต้กรอบคิดที่ครอบงำ (Hegemony) โดยชนชั้นนำฝ่ายขวา

หลังจาก การต่อสู้ของความคิดทางการเมืองและอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสังคมนิยมกับเสรีนิยมในสงครามเย็นสิ้นสุดลง พร้อมการทลายลงของกำแพงเบอร์ลินในเยอรมัน ดูเหมือนว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบสังคมนิยมจะสูญสลายจากความแผ่แพ้ต่อเสรีนิยม ทว่า การเคลื่อนไหวในแนวทางดังกล่าวยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในทุกมุม โลก แม้ว่าจะเปลี่ยนรูปแบบร่างไปจากเดิมบ้าง โดยเฉพาะการลดทอนจากการมุ่งปฏิบัติสู่การปฏิรูป แต่ก็ยังมีเป้าหมายปลายทางสู่ความเป็นส่วนรวม อาทิ เรื่องความเป็นธรรมหรือความเท่าเทียมอยู่ รวมถึง กระบวนการชาวนาไทย ก็ยังคงเคลื่อนไหวในแนวทางดังกล่าวอย่างไม่เคยพัก่อน อาทิ เครื่องข่ายเกษตรกรรายย่อย และสมัชชาคนจน เป็นต้น

ดังนั้น ความคิดทางการเมืองของชาวนาในสังเขปประวัติศาสตร์ชาวนาที่เป็นนักต่อสู้ทางการเมือง จึงสะท้อนว่าวิถีประชาธิปไตยของชาวนาจะต้องมีกลิ่นไอของความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยม ที่มุ่งเน้นความเป็นส่วนรวมอยู่ เช่น การตามหาความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมในสังคมนิยมวิถีประชาธิปไตยของชาวนาจึงมิใช่ประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม (Liberal Democracy) ที่มักถูกยึดเย็ดให้เป็นต้นแบบประชาธิปไตยไทยเสมอมา จากการเลียนตามประเทศที่อ้างว่าตนศิวิไลซ์ ทั้งโดยสมัครใจและถูกบังคับ

ทั้งนี้ ประชาชนชาวบ้านผู้เป็นผู้ประสานงานมหาวิทยาลัยชีวิต ซึ่งมีปรัชญาในการสร้างความชอบธรรมให้กับความรู้ของชาวบ้าน โดยเฉพาะความรู้ของชาวนา ได้สะท้อนบทเรียนการเมืองชาวนาที่ใช้ในการให้ความรู้ชาวนาให้ฟังว่า ท่านเริ่มจากการอธิบายว่า “ข้าว 100 ถัง จะปันผู้คนอย่างไร คือ เรื่องการเมือง ถ้า 2 คน เอาไปกอดไว้หน้าตัด 80 ถัง อีก 8 คน ได้แก่ 20 ถัง นั่นคือ ปัญหาการเมือง ทั้งนี้ จากสภาพดังกล่าวนำมาสู่ความรำรวยและยากจน การแก้ปัญหาที่ความยากจนเป็นการแก้เชิงเศรษฐกิจที่ผิวเผิน แต่การแก้ปัญหาคความยากจนด้วยการแก้ปัญหาความรำรวย (ความยากจนเป็นปัญหาของความรำรวย) คือ การแก้ปัญหาเชิงเศรษฐกิจการเมือง (มิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์)” ซึ่งจะเห็นว่าเป็นการอธิบายการเมืองแบบชาวบ้านที่มีกลิ่นไอของความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมอยู่ นั่นคือ ประชาชนผู้เข้าใจชาวบ้านรู้ดีว่าชาวบ้านอ่อนไหวต่อความเหลื่อมล้ำ และความยากไร้มากกว่าสิทธิเสรีภาพ ดังนั้น จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าวิถีประชาธิปไตยของชาวบ้าน เป็นวิถีประชาธิปไตยแบบกึ่งสังคมนิยม

ปีนปลา: ภูมิปัญญาประชาธิปไตยของชาวนา

อ้ายชัชชัย ปราชญ์ชาวนาได้อธิบายประชาธิปไตยของชาวนาบ้านที่เกาะโยงอยู่กับวิถีเกษตรกรรม ด้วยการอธิบายผ่านการ (แบ่ง) ปีนปลาในฐานะที่เป็นภูมิปัญญาประชาธิปไตยแบบชาวนา หรือ วิธีคิด มุมมองประชาธิปไตยของชาวนาได้อย่างน่าสนใจ อันขยายความได้ดังต่อไปนี้

1.) ปรัชญาของการปีนปลา (วิธีคิดหรือฐานคิด) คือ ความเป็นธรรมและความชอบธรรม กล่าวคือ ทุกคนมีสิทธิจับปลา และได้ปลาเท่ากัน เนื่องจาก ทรัพยากรเป็นของส่วนรวม นั่นคือ เป็นสมบัติร่วมกันของส่วนรวม

2.) ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ไม่ใช่ผู้ให้กับผู้รับ แต่เป็นผู้ให้กับผู้ให้ และผู้รับกับผู้รับ โดยมีมิติเด็ก-ผู้ใหญ่ (วัย) มิติผู้เข้มแข็ง-ผู้อ่อนแอ และมิติบุคคลที่สาม กล่าวคือ มิติเด็ก-ผู้ใหญ่ นั่นคือ แม่แบ่งเท่ากัน แต่ให้เด็กเลือกก่อน ซึ่งสะท้อนความเอื้ออาทร มิติผู้เข้มแข็ง-ผู้อ่อนแอ นั่นคือ คนอ่อนแอต้องได้รับมากกว่าคนเข้มแข็ง เช่น แม่มาถ (คนตั้งท้อง) ต้องได้รับปีนปลา 2 ญาติ (ส่วน) ซึ่งสะท้อนความเป็นธรรม (เสมอภาคหรือเท่าเทียมบนพื้นฐาน อาทิ พื้นฐานโอกาส และพื้นฐานสรีระ) และสุดท้ายมิติบุคคลที่สาม นั่นคือ ถ้ามีคนนอกมาเห็นขณะกำลังปีนปลาจะมีการปีนให้มือที่สามนั้นด้วย อาจจะโดยการขอลือจากทุกคนให้ ซึ่งสะท้อนหลักการลดความเห็นแก่ตัว

3.) วิธีการ (กติกา) ปีนปลา คือ ไม่ให้ผู้ปีนเลือกก่อน (ตามกติกาที่เป็นมารยาทต้องเลือกคนสุดท้าย) และต้องได้เหมือนกัน (เช่น ปลาช่อน ต้องแบ่งโดยการแหกหัวถึงหาง)

4.) กระบวนการปีนปลา นอกจากเท่ากันอย่างเป็นธรรมแล้ว ส่วนที่แบ่งกันไม่ลง ต้องนำมาทำอาหารกินด้วยกัน เช่น เผลปลา (โยนลงกองไฟ) กินด้วยกัน กรณี แบ่งตัวปลา ต้องแหกหัวถึงหาง ซึ่งการแหกหัวถึงหางเพื่อปีนปลา เป็นการทำให้แต่ละฝ่ายเห็นทั้งหัว ตัว และหาง นั่นคือ โปร่งใส ตรวจสอบได้ (เห็นทั้งตัว เห็นไปถึงไส้) และให้ความสำคัญทั้งปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และปัจจัยนำออก อันสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล ซึ่งเป็นหลักการหนุนเสริมประชาธิปไตยแบบสากลที่สำคัญ

5.) ข้อห้าม (Taboo) คือ ห้ามปีนปลาทางขวาง เนื่องจาก ไม่เป็นธรรม เป็นการเอาใจเอาเปรียบกัน และนำไปสู่ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อเจตนากันและกัน เพราะไม่เห็นภาพรวมหรือองค์รวม (คนได้หางอาจคิดว่าคนได้หัวได้เปรียบ ในทางตรงกันข้าม คนได้หัวก็อาจคิดว่าคนได้หางได้เปรียบได้) เสมือนเรียนวิชาในยุคปัจจุบัน ที่เรียนรู้แบบแยกส่วนไม่เห็นหัวถึงหาง (เห็นแต่หัว แต่หาง หรือ แต่กลางลำตัว) อันนำไปสู่ความเข้าใจผิดและได้อวิชาแทนวิชา

2.2. วิธีประชาธิปไตยแบบพุทธฯ

มุมมองปราชญ์ฆราวาส

อนุสรณ์ ตาดทอง ครูสอนสังคมศึกษา รวมถึงวิชาพุทธศาสนา ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวพุทธฯ สะท้อนอย่างน่าสนใจว่าพุทธศาสนาแบบอีสานผนวกเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวบ้านทั่วไป กระทั่งแยกออกจากกันไม่ออก ดังนั้น สิ่งแปลกปลอมทั้งหลายที่เข้ามาสู่การเรียนรู้ของผู้คนอีสาน จึงต้องสามารถสอดคล้องไปด้วยกันกับวิถีพุทธฯได้ มิเช่นนั้น ก็จะกลายเป็นสิ่งไกลตัวหรือกลายเป็นสิ่งที่ไม่เห็นดีเห็นงามด้วยไปโดยปริยาย

ทั้งนี้ อนุสรณ์อธิบายต่อว่าพุทธศาสนาแบบอีสานแตกต่างจากพุทธศาสนาในภูมิภาคอื่นๆ หลายประการ และแม้แต่ในอีสานด้วยกัน แต่ละแห่งก็มีวิถีพุทธฯต่างกันออกไปด้วย ตามเปิงบ้าน (ยึดครองของบ้าน) เช่น พิธีศพแต่ละแห่งจะมีแนวปฏิบัติไม่เหมือนกัน ซึ่งความแตกต่างระหว่างพุทธฯแบบอีสานกับภูมิภาคอื่นที่สำคัญและทำให้ผู้คนอีสานแยกวิถีชีวิตออกจากวิถีพุทธฯไม่ได้ก็คือ ในอีสานวัดกับบ้านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นั่นคือ กิจพระกับกิจโยมไม่ได้แยกขาดออกจากกัน เหมือนในภูมิภาคอื่นๆ (แยกวัดออกจากบ้าน-วัดส่วนวัด บ้านส่วนบ้าน) ดังจะเห็นชินตาว่ากิจกรรมของฆราวาส แม้แต่กิจกรรมบันเทิง ก็มักจะจัดขึ้นในบริเวณวัด แม้แต่การฉายภาพยนตร์ที่ตอนคึกจะเป็นภาพยนตร์อนาจาร (หนังโป๊) ก็ฉายกันในวัด พร้อมกันนั้น เป็นเรื่องชินตาเช่นกัน ถ้าจะเห็นพระ/ เณรเลื่อยไม้ หรือ ออกไปอยู่ในทุ่งในนาเพื่อช่วยโยมพ่โยมแม่เกี่ยวข้าว

เมื่อถามอนุสรณ์ว่าเมื่อสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับวิถีพุทธฯจะกลายไปเป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่เห็นดีเห็นงามด้วย แล้ววิถีประชาธิปไตยสอดคล้องกับวิถีพุทธฯหรือไม่ อนุสรณ์ซึ่งนอกจากจะมีความรู้เรื่องพุทธฯแล้ว ยังศึกษามาทางด้านรัฐศาสตร์ด้วย ตอบว่าจริงๆแล้วในทางบาลี ประชาธิปไตยใกล้เคียงกับโลกาธิปไตย หรือ การปกครองที่ถือตามโลก (คนส่วนใหญ่) ซึ่งไม่ได้เป็นที่พึงปรารถนาตามแนวพุทธฯ แต่อย่างใด ในทางพุทธฯแล้ว สอดคล้องกับธรรมาธิปไตยมากกว่า ซึ่งธรรมาธิปไตยนั้น พระพุทธทาสเรียกว่าขันมิกสังคมนิยม ซึ่งคนเดียวปกครองก็ได้ แต่ต้องมีธรรม (เป็นเผด็จการแต่มีธรรมนำหน้าก็ยังได้)

อย่างไรก็ตาม อนุสรณ์สะท้อนว่าความสอดคล้องกันระหว่างวิถีประชาธิปไตยกับวิถีพุทธฯมิใช่ว่าไม่มีอยู่ หน้าซ้ำยังมีมากกว่ารูปแบบการเมืองการปกครองอื่นๆเสียด้วยซ้ำ ดังยกตัวอย่างได้ต่อไปนี้

1. การที่วิถีประชาธิปไตยยึดความสุขุมรอบคอบในการตัดสินใจ สอดคล้องกับหลักสติสัมปชัญญะในทางพุทธฯ ซึ่งชาวบ้านทั่วไปคุ้นชินกันดี
2. การที่วิถีประชาธิปไตยเน้นการยอมรับความแตกต่าง และการรับฟังความคิดเห็นอันของกันและกัน สอดคล้องกับหลักขันติธรรมในทางพุทธฯ

3. การที่ตัวแทนในวิถีประชาธิปไตยจะต้องทำตามสัญญาที่ให้ไว้กับประชาชน ไม่หลงไปกับอำนาจ สอดรับกับหลักการไม่ลืมนอนในทางพุทธฯ

ส่วนปราชญ์ฆราวาสอีกท่านหนึ่ง คือ ลุงเอียด ซึ่งประยุกต์หลักพุทธฯ ในการทำงานพัฒนา โดยตลอด สะท้อนว่าวิถีประชาธิปไตยกับวิถีพุทธฯ ไปด้วยกันได้ดี เพราะเชื่อในศักยภาพของมนุษย์เหมือนกัน และยังเป็นวิถีแห่งความพอดี (สายกลาง) ทั้งคู่อีกด้วย ซึ่งสอดคล้องกับที่กมล สมวิเชียร (2520) เคยกล่าวไว้ว่า ประชาธิปไตยนี้จะไม่มีการแพ้หรือชนะกันอย่างเด็ดขาด จะไม่มีใครได้ไปทั้งหมด โดยที่คนอื่นไม่ได้เลย ประชาธิปไตยไม่เชื่อในสิ่งที่ดีที่สุด สะอาดที่สุด หรือ คนเก่งที่สุด ประชาธิปไตยไม่ใช่ระบบที่เด็ดขาดที่สุด แต่ก็ไม่ใช่อ่อนแอเมื่อเอาจริง ดังนั้น จะเห็นว่าประชาธิปไตยเชื่อในความพอดี เชื่อในทางสายกลาง อันเป็นเคล็ดลับอันสำคัญของศาสนาพุทธ

จากข้างต้น คำว่าความพอดีหรือทางสายกลาง จึงเป็นจุดรอยต่อระหว่างประชาธิปไตยกับพุทธศาสนา กระทั่งกล่าวได้ว่า ทั้งวิถีประชาธิปไตยและวิถีพุทธฯ ไปได้ 50.01% ก็ดีนักหนาแล้ว แต่สิ่งที่ต้องตระหนักก็คือ แม้ทางสายกลางจะยอมรับให้มีดีชั่วปนกัน แต่ด้านดีต้องมีมากกว่าด้านไม่ดี เช่น คอร์รัปชันแม้จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ไม่สามารถปล่อยให้มามีมากนัก ถ้าจับได้จะต้องได้รับโทษ ความวุ่นวายทางการเมืองมีประปรายพอยอมรับได้ แต่ต้องไม่ปล่อยให้ควบคุมไม่ได้ ผู้นำแม้จะไม่ใช่คนบริสุทธิ์หรือฉลาดดีพร้อม แต่ก็ต้องเป็นคนดีตามสมควรและมีสติปัญญา มีความเข้าใจปัญหาของชาวบ้าน สุดท้าย ผู้แทนแบบน้ำเน่ามีได้ แต่อย่าปล่อยให้มามีมาก

อนึ่ง อีกคนหนึ่งที่ยากหิบบกมาอ้างถึงในที่นี้ คือ วีรยุทธ วิเชียร โชติ (ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2516) ผู้ศึกษาเชื่อมโยงแนวคิดพุทธฯ กับหลักการปกครองที่ดี โดยได้เชื่อมโยงให้เห็นว่าวิถีพุทธฯ รวบรวมหลักของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขไว้มากมาย ซึ่งหลักทั้งหลายนั้น เป็นแก่นแกนหรือแกนกลางของการก่อเกิดสมดุลของการปกครองรูปแบบต่างๆ ไปได้ เช่น ในการปกครองระบอบประชาธิปไตย สมดุลของสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล สิทธิเสรีภาพของผู้อื่น และสิทธิเสรีภาพของสังคมส่วนร่วม เกิดขึ้นได้จากการที่ทุกคนเข้าใจแก่นแกนกลางร่วมกันนั่นคือหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ทั้งนี้ สำหรับหลักธรรมที่กล่าวถึงหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขอันเป็นพื้นฐานของวิถีประชาธิปไตยสำหรับวีรยุทธนั้น ประกอบไปด้วย หลักการวชิรธรรม (เคารพกันและกัน) หลักสามัคคีธรรม (ทำงานร่วมกัน) หลักปัญญาธรรม (คิดด้วยเหตุและผล) หลักวินัยธรรม (สำนึกในความรับผิดชอบ) และหลักคุณธรรม (ซื่อสัตย์และควบคุมตนเอง)

ลึกไปกว่านั้น วีรยุทธได้อธิบายว่าสิทธิเสรีภาพในหลักประชาธิปไตย เป็นสิทธิเสรีภาพอย่างหยาบ เช่น สิทธิเสรีภาพทางเศรษฐกิจได้จากการประกอบสัมมาชีพอย่างอดุสาหะ สิทธิเสรีภาพทางสังคมได้จากการเสียสละเพื่อส่วนรวม สิทธิเสรีภาพทางการเมืองได้จากการเป็นพลเมืองดี เช่น ไป

เลือกตั้ง สติธิเสรีภาพทางกฎหมายได้จากการเคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย และสติธิเสรีภาพทางกายภาพได้จากการมีวินัยในตนเองและมีวินัยทางสังคม ในขณะที่ สติธิเสรีภาพในหลักพุทธฯ จะเป็นสติธิเสรีภาพที่ละเอียดอ่อน นั่นคือ เป็นสติธิเสรีภาพทางจิต ซึ่งได้จากการปฏิบัติธรรม

มุมมองปราชญ์สงฆ์

สำหรับพระศรีวิสุทธิโมลี ปราชญ์สงฆ์ เสนอว่าในทางพุทธฯ คຸ້นชินกับหลักสติธิเสรีภาพของวิถีประชาธิปไตยพร้อมทั้ง มีความลึกซึ้งกว่าเสียอีก กล่าวคือ เป้าหมายของพุทธฯ คือ การเข้าถึงสติธิเสรีภาพขั้นบริสุทธิ หรือ พ้นจากอหัตตาสຸ່อนัตตา และพ้นจากการครอบงำของกิเลสตัณหาต่างๆ (โลก โกรธ หลง) นั่นคือ ต้องไม่เป็นทาส แม้แต่ทาสของเทคโนโลยี ที่พระศรีวิสุทธิโมลีให้ความสำคัญ เพราะเทคโนโลยี สามารถมาริครองสติธิได้ กล่าวคือ ริครองสติธิผู้ไม่มี และนำไปสู่ความไม่เสมอภาค ซึ่งการเข้าถึงสติธิเสรีภาพนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ปัญญา

นอกจากนี้ การสอนให้ไม่ยึดมั่นในตนเองของหลักพุทธฯ ยังเป็นอีกหนึ่งหลักการที่หนุนเสริมวิถีประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจาก การไม่ยึดมั่นในตนเอง หมายถึง การไม่แยกตนเองจากผู้อื่นและส่วนรวม/ สังคม ซึ่งหลักดังกล่าว สามารถลดทอนความเห็นแก่ตัวของຸ່อนคนลงได้ เมื่อถึงให้ຸ່อนคน (ชาวพุทธฯ) เห็นค่าและหวงแหนของส่วนรวม หรือ ช่วยกันรักษาของส่วนรวม (ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เพิ่งอ้าง)

ส่วนพระเทพเวที (2535) ปราชญ์สงฆ์อีกท่านหนึ่ง ได้อธิบายเสริมเติมต่ออย่างน่าสนใจคือ แท้จริงแล้วหลักพุทธฯ กับหลักประชาธิปไตยคล้ายกันมาก คือ ม่ຸงให้แต่ละคนต้องปกครองตนเองให้ได้มากที่สุด หรือ สามารถพึ่งตนเองได้ จากนั้น พอปกครองตนเองได้ จึงพัฒนาไปสู่การปกครองกันและกันหรือคຸ່อนแลกัน ซึ่งจากฐานนี้ เสรีภาพจึงไม่ใช่การทำอะไรตามใจ เพราะนั่นหมายความว่าคงจะไม่สามารถปกครองตนเองได้แน่ (ไม่สามารถเลือกสิ่งที่ดีให้ตนเอง)

ดังนั้น สำหรับพระเทพเวที ปัญญา จึงเป็นฐานที่สำคัญมาก เพราะจะกำกับไม่ให้ใช้เสรีภาพตามอำเภอใจ นั่นคือ เสรีภาพต้องมีดุลยภาพ (ทางสายกลาง) กล่าวคือ ดุลยภาพระหว่างเสรีภาพของเรากับเสรีภาพของผู้อื่น ระหว่างเสรีภาพที่จะรับและเสรีภาพที่จะให้ ซึ่งเสรีภาพที่มีดุลยภาพนี้ จะมีศักยภาพสูงในการสร้างสรรค์ และจะนำไปสู่การขับเคลื่อนร่วมกันอย่างมีเอกภาพ เพราะฝังแฝงด้วยเมตตาและไมตรี

นอกจากนั้น ความสำคัญของปัญญาอีกประการหนึ่งก็คือ กำกับไม่ให้เกิดหนทางแห่งมหาวิาสน นั่นคือ การเกิดอวิชชามหาชน หรือ การตัดสินใจของคนหมຸ່มมาจากความเขลา ซึ่งหมายความว่าเสี่ยงข้างมากจะเป็นคุณก็ต่อเมื่อเป็นเสี่ยงแห่งปัญญา หรือ เสี่ยงแห่งความถูกต้อง เพราะต่อให้คนรื้อคนพันคนออกเสี่ยงให้โลกแบน โลกมันก็ไม่ได้แบนไปตามนั้น

อนึ่ง พระเทพเวที ได้สะท้อนแง่มุมที่สอดคล้องกับปราชญ์วิริยธรรมา กล่าวคือ ประชาธิปไตยที่ให้เสรีภาพทางกาย หรือ เสรีภาพภายนอก เป็นเพียงประชาธิปไตยในเปลือกหรือประชาธิปไตยในรูปแบบเท่านั้น ประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญกับเสรีภาพภายในหรือเสรีภาพทางใจต่างหากที่เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงหรือประชาธิปไตยในเนื้อใน (ประชาธิปไตยในวิถี)

อย่างไรก็ตาม เมื่อหันมามองที่ผู้คนอีสาน สิ่งที่ขัดแย้งจากหลักทั้งหลาย คือ ผู้คนอีสานส่วนใหญ่รักสนุกสนาน สนใจเรื่องบันเทิง เรื่องเฮฮาวาทะ หรือ เรื่องสะใจหน้าใจทั้งหลาย ที่ล้วนปลุกเร้ากิเลส ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในทิศทางที่ได้กล่าวมา โดยเฉพาะการเป็นอุปสรรคต่อการมีปัญญา หรือ คิดจากสาระและสิ่งที่มีประโยชน์

มากไปกว่านั้น ไม่ผิดที่จะกล่าวว่า ในความเป็นจริง (สภาพที่เป็นอยู่) คนโดยทั่วไปสนใจเสรีภาพที่จะรับมากกว่าที่จะให้ รวมทั้ง ในประเด็นของการมีส่วนร่วม ก็สนใจที่จะร่วมรับมากกว่าร่วมให้ ทั้งที่สังคมจะสมควรได้ต้องมีการร่วมให้มากกว่าการร่วมรับ พร้อมกันนั้น คนโดยทั่วไปก็ยังไม่หลุดพ้นหรือมีเสรีภาพภายในจากตัณหา มานะ และทิฐิต่างๆ กล่าวคือ ยังอยากได้อะไรเอาเพื่อตัว (ใฝ่เสพ ใฝ่บริโภค) อยากให้ตัวยิ่งใหญ่ (ใฝ่อำนาจ ใฝ่อิทธิพล) และยึดถือเอาแต่ความเห็นตัว (คลั่งลัทธินิยมอุดมการณ์คับแคบ)

ทั้งนี้ ข้อเสนอของพระเทพเวทีที่น่าสนใจก็คือ การสร้างประชาธิปไตยแบบพุทธที่สมบูรณ์ควรเอาหลักสาราณียธรรมนำทาง ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวประกอบด้วย หลักเมตตาทายกรรม เมตตาวิจิตรกรรม เมตตาโมกกรรม สาธารณโลก (มีกินมีใช้ร่วมกัน แบ่งปันกัน โอบอ้อมอารีต่อกัน ไม่เหลื่อมล้ำมาก) สีสสามัญญดา (มีศีลเสมอกัน เช่น ประพฤติสุจริตต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ก่อความเดือดร้อนต่อกัน รักษาระเบียบวินัย หรือ รักษากฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งการมีระเบียบวินัยนั้น สะท้อนความสามารถในการปกครองตนเอง) และทิวาสัมมัญญดา (ยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน หรือ มีความเข้าอกเข้าใจกัน)

2.3. วิธีประชาธิปไตยที่ธำรงค์ทุนทางสังคม

ประชาธิปไตยในมิติสังคม คือ ประชาธิปไตยที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของผู้คนและสถาบันในสังคม ดังนั้น วิธีประชาธิปไตยดังกล่าวจึงไปยึดโยงอยู่กับทุนทางสังคมที่มีอยู่และเป็นเงื่อนไขของความผาสุกดังกล่าว⁴

⁴ ประมวลจาก; Putnam, Robert D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon and Schuster, 2000.; Putnam, Robert D. editor. Democracies in Flux : The evolution of social capital in contemporary society. New York : OXFORD University Press, 2002. ; Fukuyama. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. London : Hamish Hamilton, c1995. ; Lin, Nam. Social Capital : A Theory of

จากจุดเริ่มต้น ข้างต้น ต่อไปนี้ จะเป็นการกล่าวถึงผลการศึกษาที่สะท้อนว่าประชาธิปไตยที่
 ชำรงค้ำทุนทางสังคมในอีสานในมิติต่างๆ มีลักษณะอย่างไร

ประชาธิปไตยที่ชำรุดค้ำของระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน/ กลุ่ม/ เครือข่าย/ สถาบัน/
 ชุมชน

ประชาธิปไตยในลักษณะนี้ จะต้องชำรุดค้ำความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ และความเป็น
 กันเองของผู้คน เช่น ระบบเลี้ยว ระบบเซนต์ (ของ/สินค้า - ระบบเครดิต) ระบบติดต่อราชการที่เป็น
 ทางการแบบไม่เป็นทางการ (เข้าถึงได้โดยไม่คิดขั้นตอนที่กินความจำเป็น) รวมถึง ระบบความสัมพันธ์
 แบบใหม่ๆคือชุมชนชาวเขา (มีองค์ประกอบของชุมชนที่ต่างออกไปจากทั่วไปคือ มีคนไทย ฝรั่งเศส และ
 ลูกครึ่งอยู่ร่วมกัน)

อนึ่ง ในปัจจุบัน ระบบความสัมพันธ์ที่หลวมลงไปนั้นมีมาก อาทิ การจัดการวงหมอลำที่เดิมผู้
 ลำกับผู้เต้นอยู่ร่วมกัน ปัจจุบันกลายเป็นการติดต่อเชิงพาณิชย์อย่างเดียว นั่นคือ แยกกันแล้วมาร่วมงาน
 กันเป็นครั้งคราวไป (มีหมู่บ้านผู้ลำกับหมู่บ้านผู้เต้น) หรือ กล่าวอีกอย่างคือ เปลี่ยนจากเลี้ยงดูกันเป็น
 เหมาะจ้างกัน ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ผูก (Sentiment) หายไป รวมถึง การเปลี่ยนรูปเปลี่ยนร่างไปของระบบ
 การลงแขก (เปลี่ยนไปเป็นระบบการจ้างแรงงานและแชร์แรงงานหรือเวียนกันใช้แรงงาน)

นอกจากนั้น ในปัจจุบันยังพบว่าหลายปรากฏการณ์ที่สะท้อนว่า โครงสร้างความสัมพันธ์
 ระหว่างผู้คนได้เปลี่ยนไปเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ผิดรูปผิดร่างไปจากแต่ก่อน อาทิ พบว่ามีปู่ตายายที่
 ยังหนุ่มสาว เนื่องจาก มีลูกตอนอายุน้อยและลูกมีหลานตอนที่อายุน้อยเช่นกัน รวมถึง ยังมีลุงป้าน้าอาที่
 ยังเด็กจากฐานอธิบายเดียวกันนั้นอีกด้วย นอกจากนี้ นำครุ่นคิดว่ากรณีของเด็กสองคนที่พ่อแม่ของแต่ละ
 ฝ่ายเล่นชู้กันนั้น พวกเขาจะมีความสัมพันธ์กันอย่างไร รวมทั้ง กรณีที่เด็กวัยรุ่นได้เสียกันแล้วย้ายมาอยู่
 ด้วยกัน ในครอบครัวขยาย โดยที่ไม่ได้จดทะเบียนกัน ทว่า พ่อแม่ของอีกฝ่ายก็ให้ความเอ็นดูเสมือน
 ลูกเขยหลานสะใภ้ (ในสังคมอีสานการได้เสียนำไปสู่การรับเลี้ยงได้) หากแต่ไม่นานก็เลิกกัน (โดยไม่
 มีลูก) มีฝ่ายที่ออกจากครอบครัวไป และต่างฝ่ายต่างไปมีครอบครัวใหม่ ประเด็นความสัมพันธ์ที่ต้องขบ
 คิดก็คือ พวกเขาเป็นอะไรกัน ความสัมพันธ์ที่ผ่านมาเป็นแค่คนรู้จักหรือ (ซึ่งคำตอบคือใช่ หาก
 ความสัมพันธ์เครือญาติขาดจากสายเลือดและพันธะทางกฎหมาย)

โจทย์แปลกๆ ข้างต้นเป็นความท้าทายใหม่ๆที่วิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้าน ต้องปรับรูป
 เปลี่ยนร่างตาม ในฐานะที่ประชาธิปไตยสำหรับชาวบ้านเป็นเสมือนยาสารพัดโรค และเกี่ยวข้อง
 โดยตรงต่อการจัดระบบความสัมพันธ์ในสังคม

ประชาธิปไตยที่ข้าราชการของค่านิยมที่มีร่วมกัน

ค่านิยมที่มีร่วมกันในสังคมอีสานโดยทั่วไปนั้น อาทิ การเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ว่าจะ เป็นความเชื่อในองค์ วิญญาณ ผี และบุญ เช่น เราสามารถสะท้อนจากความเชื่อที่ว่าวิญญาณมีบุญน้อยลง คนรวยจึงไม่มีลูก ในขณะที่ คนจน (ลำบาก) ลูกมาก และคือ เสเพล เกเรมากขึ้นทุกวัน (ชาติตามาเกิด) ซึ่งการอธิบายบนฐานความเชื่อเช่นนี้ เป็นแนวทางการอธิบายสังคมที่วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ไปไม่ถึง (รวมไปถึง การอธิบายประชาธิปไตยแบบลูกผีลูกคนของไทยว่าเป็นประชาธิปไตยที่มีกรรม) ทว่า มีพลัง และแทรกซึมในวิธีคิดของชาวบ้านอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ ผิดถูกไม่สำคัญ สำคัญที่คำอธิบายดังกล่าวมีความสามารถในการอธิบายให้เห็นพ้องต้องกันในแวดวงหนึ่งได้

สำหรับค่านิยมที่เปลี่ยนไปนั้น อาทิ อีสานวันนี้เปลี่ยนค่านิยมจากการย้ายแรงงานไปกรุงเทพฯ สู่อำนาจแรงงานไปต่างประเทศ (หลายหมู่บ้าน เช่น ที่อำนาจเจริญมีตัวแทนมาติดต่อเอาแรงงานไปทำงานต่างประเทศ เช่น ในตะวันออกกลางและเกาหลี) จากการมีสามฝั่้งเป็นเรื่องแปลก ผู้ (บางหมู่บ้าน) การไม่มีสามฝั่้งเป็นเรื่องน่าอาย (เพื่อนฝูงรุ่นราวคราวเดียวกัน) รวมถึง จากการส่งเสริมลูกหลานเรียนเพราะเชื่อว่าจะได้ไปเป็นเจ้าคนนายคน ผู้การไม่ส่งเสริมให้ลูกเรียน เพราะมองว่าจบมาตกงาน มาอยู่เฉยๆ แถมยังดื่มกำพี้ด (หยิบหย่ง เช่น ทำนาไม่เป็น และเรียกร้องมาตรฐานชีวิตที่สูง เป็นต้น) ดังนั้น ประชาธิปไตยแบบเชื่อในพรหมแดนของชาติ และการให้การศึกษาลดเมืองกำลังถูกท้าทาย และต้องทำหน้าที่ที่ปรับตามและปรับนำค่านิยมที่มีร่วมกันในสังคม

มากไปกว่านั้น ปัจจุบันพบว่าค่านิยมในรูปของข้อคิดคำสอนจากภูมิปัญญาชาวบ้านจำนวนมากเสื่อมสลายคุณค่าไปตามกาลเวลา ทั้งจากความละเลยของชาวบ้านเอง และจากเนื้อหาสาระที่ไม่สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนไป เช่น ขุนช้างขุนแผนไม่ใช่เรื่องน่าพิศมัยในการสั่งสอนสังคมผู้การมีสิทธิเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย หรือ ฃญาจำนวนมากไปหนุนเสริมวิถีแบบไพร่และระบบศักดินาซึ่งไม่สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ เป็นต้น วิธีประชาธิปไตยจึงต้องปรับตามและปรับนำค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปเหล่านั้นด้วย

สุดท้าย กรณีของบุคลิกลักษณะและโลกทัศน์แบบอีสาน ก็เป็นสิ่งที่วิธีประชาธิปไตยต้องปรับตัวตาม อาทิ คำอธิบาย (Axiom) คนอีสานที่ว่า “ย่านผู้อื่นได้หลีน (กลัวคนอื่นได้ดีกว่า)” (ดังที่แม่ลิดเคยสะท้อนไว้) ทำให้อีสานต้องการวิธีประชาธิปไตยแบบมุ่งเน้นความเสมอภาค และบุคลิกลักษณะ (Characteristic) คนอีสานที่รักสนุก ทำให้อีสานต้องการวิธีประชาธิปไตยที่สนุกหรือที่มีความสุข เป็นต้น

ประชาธิปไตยที่ข้าราชการของความคาดหวังในกันและกัน

การข้าราชการความคาดหวังในกันและกัน เช่น การข้าราชการระบบประกันการมีแรงงานหรือความมั่นคงทางแรงงาน อย่างระบบลงแขก ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นระบบแชร์แรงงาน กล่าวคือ แลกเปลี่ยนแรงงาน หรือ วนกันใช้แรงงาน ทั้งนี้ ถ้าใครมาร่วมไม่ได้ ต้องหาคนแทนหรือจ่ายเป็นเงิน เพื่อให้สามารถเอาไปจ้างคนอื่นมาแทนได้

ดังนั้น ประชาธิปไตยจึงต้องมีลักษณะของการสร้างระบบความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของการคาดหวังในบทบาทของกันและกันในสังคม โดยเริ่มต้นจากบทบาทพ่อแม่ บทบาทเครือญาติ บทบาทเพื่อนบ้าน บทบาทเพื่อนร่วมอาชีพ บทบาทผู้นำชุมชน และบทบาทสถาบันต่างๆ ในชุมชน (วัด โรงเรียน สหกรณ์ พ่อค้า หน่วยงานภาครัฐ ประชาคม ฯลฯ)

ประชาธิปไตยที่ข้าราชการความรู้สึกไว้เนื้อเชื่อใจกัน

สังคมชนบท (อีสาน) ในสมัยก่อน การลี้ภัยหนีภัย เป็นเรื่องใหญ่กว่าลี้ภัยบ้าน ซึ่งสะท้อนว่าผู้คนไม่ได้กลัวการถูกลักขโมย ทว่า ยุคหลังถูกทำทายนมาก ผู้คนเริ่มไม่ไว้เนื้อเชื่อใจกันนัก เช่น ยามข้าวแพงมีการระแวงกันกระทั่งต้องออกมาเฝ้าท้องนาและผู้ฉาง เมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับตำรวจก็กลัวถูกอุ้ม และการโบกรถและจอดรับคนโบกรถ ซึ่งเป็นภัยสำหรับคนเมือง ในปัจจุบันนี้กลายมาเป็นมหันตภัยใหม่สำหรับชาวชนบทไปแล้ว

มากไปกว่านั้น ทุกวันนี้ เกิดปรากฏการณ์วิถีคิดอ่านแบบคนเมือง ทั้งที่อยู่ในสภาพแบบชนบท เช่น ความเป็นปัจเจก และความไม่ไว้ใจกัน (จึงกล่าวได้ว่าความเป็นเมือง ไม่ใช่แค่เทคโนโลยีและสิ่งปลูกสร้างหรือการดูกลิ่นทางกายภาพของทุนนิยมเท่านั้น) นอกจากนั้น ในมิติครอบครัว ทุกวันนี้พบว่าเกิดปรากฏการณ์ครอบครัวเดี่ยวในครอบครัวขยาย เช่น ของหาย โทษลูกของญาติที่อาศัยอยู่ด้วยกัน และเกิดการรักลูกหลานในบ้านไม่เท่ากัน เป็นต้น

ในเชิงสถาบัน พบว่าความไว้เนื้อเชื่อใจสถาบันทางสังคม รวมทั้ง สถาบันการเมืองการปกครอง ได้ลดน้อยถอยลง สะท้อนได้จากมุมมองต่อสถาบันทั้งหลายของชาวบ้าน เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำหรับชาวบ้าน ส.ท. (สมาชิกสภาเทศบาล) คือ โสทิง และอบต. (องค์การบริหารส่วนตำบล) คือ เอาทุกบาททุกสตางค์ เป็นต้น

จากข้างต้น วิถีประชาธิปไตยสำหรับชาวบ้าน จึงจำเป็นต้องแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ด้วย นั่นคือ สิทธิเสรีภาพ หรือ ความเป็นธรรมอาจจะเป็นคุณในตัวของมันเอง แต่ต้องนำไปสู่การเรียกคืนหรือฟื้นฟูฟื้นความไว้เนื้อเชื่อใจกันของผู้คนในสังคมอันเป็นรากฐานของการอยู่ร่วมกันชุมชนท้องถิ่นได้อย่างผาสุกร่วมด้วย

ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน

ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันของ “ของส่วนรวม” อาทิ พื้นที่สาธารณะ และสหกรณ์ที่ตนมีหุ้น ถูกทำลายอย่างหนักในยุคปัจจุบัน เมื่อพื้นที่สาธารณะจำนวนมากที่ถูกพรากไปโดยรัฐ เช่น กลายเป็นพื้นที่ของมหาวิทยาลัย ชาวบ้านก็นิ่งเฉย และถอนตัวออกไปเอง จากที่เคยนำวัวควายมากินหญ้าในพื้นที่ดังกล่าว (การละเมิดสิทธิวัวควาย) และสถานะสถาบันของเกษตรกรอย่างสหกรณ์ ก็ได้กลายไปเป็นพ่อค้าเจ้าหนึ่งไปแล้วสำหรับเกษตรกรในทุกวันนี้ พร้อมกันนั้น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ชกส.) ที่มีปรัชญาในการเป็นเพื่อนเกษตรกรก็ได้กลายมาเป็นเจ้านี่ของเกษตรกรไปแล้ว

ส่วนภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ปัญญาของชาวบ้านนั้น ในวันนี้ก็พบว่าได้หลุดลอยออกจากตัวชาวบ้านมาก ดังที่ได้ขอค้นพบว่าชาวบ้านจำนวนน้อยเท่านั้นที่รู้จักและประยุกต์ใช้ผสม คำสอย กลอน คำ และนิทานก้อม แม้แต่ผู้ที่เป็นคนยุคก่อนก็นับจำนวนได้ไม่มากที่ยกมือรับว่าพูดคำผญา คำสอย กลอนคำ และเล่านิทานก้อมได้ ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้สึกหือหาวกับนวัตกรรมที่เข้ามาจากภายนอกเป็นอย่างมาก จนกล่าวได้ว่าการระเบิดจากภายนอกอยู่ในความสนใจว่าการระเบิดจากภายใน

วิถีประชาธิปไตยของชาวบ้าน จึงมีพันธะที่จะต้องกู้คืนความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันของ “ของสาธารณะ” ของชาวบ้าน ซึ่งหลักการมีส่วนร่วม (Participation) จะเป็นความหวังสำคัญ เช่น การมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่สาธารณะ และการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสหกรณ์ ย่อมนำไปสู่ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันในพื้นที่สาธารณะดังกล่าวและสหกรณ์นั้นๆ ได้ อันจะนำไปสู่ความรับผิดชอบร่วมกันในสิ่งเหล่านั้น (รับผิดชอบทั้งในผลที่ดีและไม่ดี)

ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ความรู้สึกมีพันธะร่วมกัน

ปัญหาความเงือจางของความรู้สึกมีพันธะร่วมกันที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน อาทิ ทุกวันนี้หมอบจำนวนมากขาดความผูกพันกับชุมชน (อยู่เพราะทุนผูกมัด พร้อมทั้งชุมชนตามแรงจูงใจต่างๆ) รวมทั้งอาจารย์มหาวิทยาลัยกลายเป็นคนในสำนักงาน (Office man) ซึ่งหลุดลอยออกจากสังคม อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวบ้านด้วยกัน พันธะที่มีร่วมกันนั้น ยังคงมีให้พบเห็น แม้แต่ระหว่างผู้ที่อยู่นอกชุมชนกับผู้อยู่ในชุมชน อาทิ การหอบข้าวเข้ากรุงเทพฯ เพื่อนำไปเยี่ยมเยียนกัน ซึ่งแต่ก่อนการหอบข้าวเข้ากรุงเทพฯ เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับคนเมือง และพลอยทำให้คนอีสานเองรู้สึกอับอายไปด้วย ทว่า ตอนนี้ (ยุคข้าวแพง) การมีคนนำข้าวเข้าเมืองหลวงมาให้ กลายเป็นเรื่องน่าอิจฉา

ทั้งนี้ วิถีประชาธิปไตยสำหรับชาวบ้านต้องมีโจทย์ของการแก้ปัญหาความเงือจางของความรู้สึกมีพันธะร่วมกันที่เกิดขึ้นในสังคม และรักษาความรู้สึกมีพันธะร่วมกันที่ยังดำรงอยู่ดังกล่าวในข้างต้นด้วย

วิถีประชาธิปไตยในภูมิปัญญาชาวบ้านอันเป็นทุนทางสังคมแบบหนึ่ง: สะท้อนผ่านตัวอย่างวิถีประชาธิปไตยในผญา

วิถีประชาธิปไตยในภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวิถีคิดในคติ หรือฐานคิด ที่ซ่อนอยู่ในพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ รวมไปถึง ที่แทรกซึมในภาษาและเรื่องเล่า ทั้งนี้ ปัญหาก็คือ มีน้อยคนมากที่เรียนรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน อาทิ ผญา คำสอย คะลำ และนิทานก้อม แม้แต่ภาษาถิ่นที่เป็นหัวใจของการถ่ายทอดภูมิปัญญาอีสานก็มีแนวโน้มถูกกลืนด้วยภาษากลาง ดังที่มีผู้ปกครองชาวอีสานจำนวนมากสอนลูกหลานให้พูดภาษากลางตั้งแต่กำเนิด เพราะมองกันว่าทำให้ภาพลักษณ์หรือบุคลิกดีขึ้นได้ (อาจจะเลยไปถึงการเลื่อนฐานะทางสังคม จากที่อย่างน้อยที่สุดละครทำให้ภาษาอีสานเป็นภาษาคนใช้หรือตัวตลก กระทั่ง ชาวอีสานที่วิญญาณ์ไม่สดีต่ออย่างเสถียรรู้สึกอายในการใช้ภาษาของตัวเอง)

ต่อไปนี้ คือ ตัวอย่างวิถีประชาธิปไตยที่แทรกอยู่ในภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน (ลำลี รักสุทธิ, 2549)

การรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

“เกิดเป็นคน ให้มีใจกว้าง เอาหูห่าง ฟังบ้านฟังเมือง” (เกิดเป็นคน ให้ใจกว้าง รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น)

“เป็นผู้ใหญ่บ้าน ต้องมีนตาทั่วบ้าน” (เป็นผู้นำ ต้องหูตากว้างไกล พร้อมรับรู้ทุกข์สุขของผู้อื่น)

การมีส่วนร่วม

“ครันลีทำการสร้าง ให้ถามคูพวกไพร่ ครันแม่นไพร่บ่พร้อม สีหน้าบ่รุ่งเรือง” (ถ้าจะดำเนินการสิ่งใด ต้องถามความพร้อมของผู้ร่วมดำเนินการ ถ้าพวกเขาไม่พร้อม ก็ไม่ฟังตั้งต้นทำ)

การเกื้อกูลกัน

“พานกินหมากคือ บาดไปคาคอม้ง มั่งจีบได้ สามมือกระต่ายตาย ครันกระต่ายตายแล้ว จอนฟอนผัดมาเนา ครันจอนฟอนเนาแล้ว แมงวันผัดเล่าเหม็น” (หมากคือที่ไปคาคอม้ง ทำให้ไม่สามารถถ่ายอุจจาระได้ กระต่ายจะตายในสามวัน หลังจากกระต่ายตาย จอนฟอนเนาตามไป พอจอนฟอนเนาแล้ว แมลงวันก็จะมิกกินเหม็น)

การคิดถึงส่วนรวม

“ฟันเฮือไว้ หลายลำแฮท่า หม่าเข้าไว้ เต็มบ้านทั่วเมือง” (สร้างเรือต้องสร้างหลายลำเพื่อไว้ หม่าข้าวไว้ ให้สามารถหุงหาได้ทั่วถึงกันในคนหมู่มาก)

“เห็นว่ามีสุขแล้ว บ่เหลียวแลพวกหมู่ ครันหากสุขบ่ล้วน สิเหลียวหน้าเบ็งไฟ ในโลกนี้ ห่อนอยู่เดียวเป็น อยู่แต่คนเดียวตาย บ่ห่อนเป็นเมืองบ้าน ครันว่ามีผืนผ้า บ่หาแพรพาดบ่า ลินุ่งแต่ผ้า ไปได้จั่ง

โต” (เมื่อมีสุข ทั้งเพื่อนฝูง ยามสุขเหือดหายจะเหลียวไปพึ่งใครได้ ในโลกนี้ เราไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ ต้องสนใจบ้านเมือง ถ้ามีผ้า ก็ต้องมีแพรนุ่งคู่กัน)

การเคารพกันและกัน

“เป็นปู่ให้ฮักลูกหลาน เป็นกวาน ให้ฮักลูกบ้าน ครันชิต้าน ให้ค้อยเพียรจา” (เป็นปู่ให้รักลูกหลาน เป็นผู้นำให้รักประชาชน ถ้าจะขัดแย้งกัน ก็ให้ค้อยๆพูดค้อยๆจา)

ความชอบธรรม

“ครันลีเป็นขุนให้ ถามดูพวกไพร่ ครันแม่นไพร่บ่ให้ แปรงบ้านกะบ่เฮือง” (ถ้าจะเป็นขุนให้ถามความเห็นบรรดาไพร่ ถ้าไพร่ไม่ยินยอม เป็นแล้วก็ไม่รุ่งเรือง)

การมีศีลธรรม

“เป็นผู้นำบ่มีศีลห้า กระทำโตให้ด้อยต่ำ ศีลกับธรรมบ่เหลียวเบ็งจ้อย เป็นด้อยพัฒนา” (เป็นผู้นำไม่ถึงศีลห้า ทำตนให้ด้อยต่ำ ไม่เหลียวแลศีลธรรม นำไปสู่การไม่พัฒนา)

2.4. วิธีประชาธิปไตยแบบกึ่งอนาธิปไตย

ประชาธิปไตยแบบชาวบ้าน ปราศจากรัฐในหลายมิติ กระทั่ง เรียกได้ว่าเป็นประชาธิปไตยแบบกึ่งอนาธิปไตย ซึ่งความเข้าใจในประเด็นนี้ จะชัดเจนจากการทำความเข้าใจเรื่องโครงสร้างระบบสังคมการเมืองในชุมชน

โครงสร้างระบบสังคมการเมืองในชุมชน

โครงสร้างระบบสังคมการเมืองในชุมชนในที่นี้จะอธิบายผ่านโครงสร้างอำนาจในชุมชน ซึ่งพบว่าโครงสร้างดังกล่าวมีทั้งในส่วนของอำนาจภายในชุมชนเองและอำนาจภายนอกชุมชน (แต่มีอิทธิพลในชุมชน) และมีทั้งอำนาจที่เป็นทางการและอำนาจที่ไม่เป็นทางการ ดังนี้

อำนาจภายในชุมชน

อำนาจที่เป็นทางการ

ประกอบไปด้วยอำนาจที่อิงกับตำแหน่งทางการ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่กำกับค่อนข้างชัดเจน ทำให้เป็นอำนาจที่ชอบธรรม (Authority) กล่าวคือ ตำแหน่งในส่วนท้องถิ่น (กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน/รองผู้ใหญ่บ้าน) และส่วนท้องถิ่น (ฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติในเทศบาล/ องค์การบริหารส่วนตำบล) ทั้งนี้ ยังมีอำนาจจากกลุ่มที่รัฐจัดตั้ง คือ สหกรณ์การเกษตร คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน

และกลุ่มวิสาหกิจชุมชน (มีเฉพาะในบางชุมชน) รวมถึงอำนาจอิงความเชี่ยวชาญรวมอยู่ด้วย คือ หมอ ดิน และอาสาสมัครพัฒนาหมู่บ้าน แต่พบว่าเป็นอำนาจที่ไม่ต่อเนื่อง (มีอำนาจเพียงครั้งคราวเท่านั้น)

อำนาจที่ไม่เป็นทางการ

ประกอบไปด้วย; 1.) อำนาจตามประเพณีของชุมชน นั่นคือ พระ ครู ปราชญ์ชาวบ้าน (หลายชุมชนไม่สามารถที่จะระบุได้ว่าในชุมชนมีใครที่ชาวบ้านนับถือร่วมกัน) ทั้งนี้ รวมไปถึงอำนาจที่อิงความเชื่อด้วย คือ ศาลปู่ตาในชุมชน (แม้แต่อำนาจทางการยังต้องมาเคารพสักการะก่อนทำงานอยู่เสมอ) แม่ธรณี (คนในชุมชนจะเคารพก่อนเพาะปลูกในดิน) และผีตาแฮกหรือบรรพบุรุษในไร่นา (คนในชุมชนจะบอกกล่าวก่อนทำไร่นา)

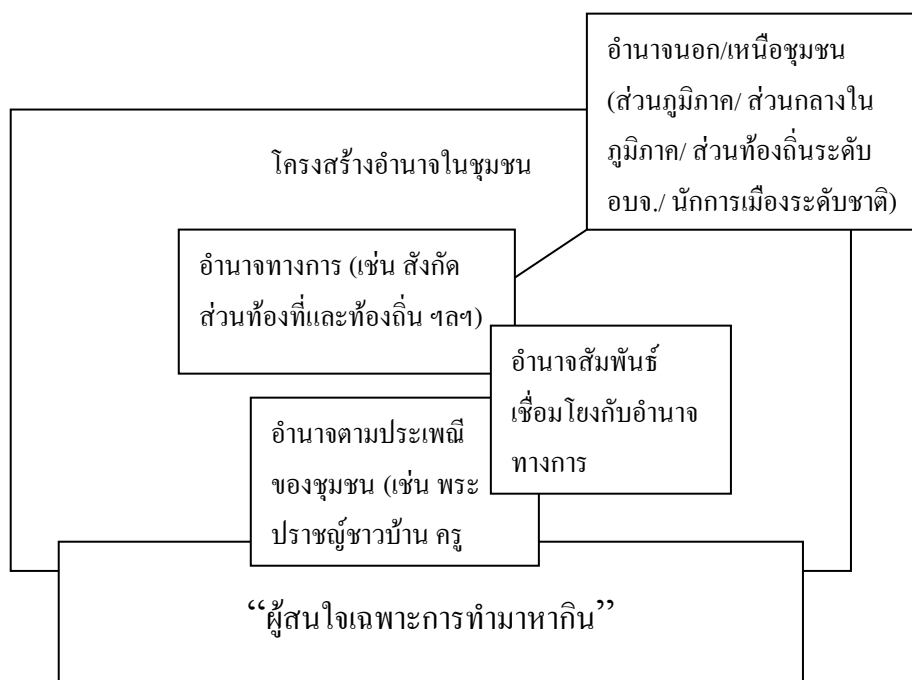
2.) อำนาจของกลุ่มที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจทางการ นั่นคือ เครือญาติใกล้ชิดและหัวหน้าของอำนาจทางการที่มาจากคัดเลือกตั้ง (พบว่ามีผู้ที่มีอำนาจตามประเพณีของชุมชนรวมอยู่ด้วย) ผู้นำกลุ่มจัดตั้งกันเองต่างๆในชุมชน พ่อค้า โรงสี และผู้มีรถเกี่ยวข้าว (ในชุมชนปลูกหอมแดงส่วนใหญ่จะปลูกข้าวร่วมด้วย)

อำนาจภายนอกชุมชน

อำนาจภายนอกชุมชนในที่นี้เป็นอำนาจทางการทั้งหมด กล่าวคือ ข้าราชการส่วนภูมิภาค ข้าราชการส่วนกลางในภูมิภาค นักการเมืองระดับชาติในเขตพื้นที่ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ระดับองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ. - โดยเฉพาะ ส.อบจ. ในเขตพื้นที่หรือที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเรียกว่า สจ.อยู่) ซึ่งอำนาจในส่วนนี้ส่วนใหญ่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจภายในชุมชนและมักจะมีมิติของความเกื้อหนุนมากกว่าความขัดแย้งกับอำนาจภายในชุมชน ต่างจากกรณีอำนาจภายในชุมชนเองซึ่งจะมีทั้งที่ขัดแย้งและที่เกื้อหนุนกันอยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม พบว่าโครงสร้างอำนาจดังกล่าว มีส่วนที่ลอยออกไปจากคนในชุมชนจำนวนหนึ่ง (แต่ละชุมชนมีมากน้อยแตกต่างกันไป) ซึ่งเป็นผู้สนใจเฉพาะการทำมาหากินที่มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับอำนาจในชุมชนทั้งหลายนั้นน้อยหรือแค่ผิวเผินเท่านั้น ทั้งนี้ คนในชุมชนกลุ่มดังกล่าวไม่ได้รู้สึกที่กำลังถูกปกครอง หรือจะต้องเกรงกลัวอำนาจที่มีอยู่ในชุมชนแต่อย่างใด ยิ่งพบว่าชุมชนที่ศึกษานั้นส่วนใหญ่ถูกกำกับด้วยวัฒนธรรมแบบรักสงบสุขและเกื้อกูลกัน กระทั่งมีผู้กล่าวไว้ว่า “อยู่ในหมู่บ้าน ถ้าเราไม่ไปทำอะไรใครก็ไม่ต้องกลัวว่าใครจะมาทำอะไรเรา” ยิ่งดกย้าซัดว่ามีสภาพแบบอนาธิปไตยอยู่ในชุมชน กล่าวคือ มีคนที่พร้อมที่จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆที่เป็นเรื่องส่วนรวม (สิ่งที่เป็นการเมืองในชุมชน) อยู่เป็นจำนวนมาก และมุ่งทำมาหากินของตนไป ในขณะที่อำนาจในชุมชนทั้งหลายนั้นก็ไม่ได้เข้ามากระทบวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ของพวกเขาเหล่านั้นเท่าใดนัก (ชีวิตของพวกเขาที่ยังคงขึ้นอยู่กับพวกเขาเสมอมา ไม่ได้ตกอยู่ในภาวะพึ่งพาอำนาจได้อย่างจริงจัง)

ทั้งนี้ ที่อธิบายไปนั้น สามารถสรุปผ่านแผนภาพได้ดังนี้

จากที่ยกอธิบายมาทั้งหมด รวมทั้ง แผนภาพสะท้อน โครงสร้างระบบสังคมการเมืองในชุมชน สรุปได้ว่าวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านเป็นวิถีประชาธิปไตยกึ่งอนาธิปไตย เนื่องจาก ภาพรวมของวิถีชีวิตชาวบ้านขึ้นอยู่กับตัวพวกเขาเองเสมอมา ไม่ได้ตกอยู่ในภาวะพึ่งพาอำนาจใดอย่างจริงจัง หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นประชาธิปไตยแบบดูแลตนเอง หรือ แบบที่อำนาจรัฐในภาพรวมปฏิเสธผู้คน

อย่างไรก็ตาม นอกจากจะมีวิถีประชาธิปไตยแบบกึ่งอนาธิปไตยที่เกิดจากอำนาจรัฐปฏิเสธผู้คน ทำให้ผู้คนหลุดลอยออกจากอำนาจรัฐที่ได้เสนอไปข้างต้นแล้ว พบว่ายังมีกรณีที่เกิดวิถีประชาธิปไตยแบบกึ่งอนาธิปไตยที่สืบเนื่องมาจากที่ผู้คนเป็นผู้ปฏิเสธอำนาจรัฐเสียเองด้วย นั่นคือ กรณีที่สังคมอีสานมีความเชื่อบางประการเกี่ยวกับพุทธทำนาย หรือการที่สังคมจะวิวัฒน์เข้าสู่ยุคศรีอารยเมตไตรย์ กล่าวคือ “...กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าน้อยจะถอยจม ผู้ดีจะเดินตรอก ชีครอกจะเดินถนน...” ซึ่งอธิบายโดยสังเขปก็คือแนวคิดที่สรรพสิ่งจะถึงจุดพลิกผันซึ่งจะแตกสลายหรือดับไปแล้วเกิดขึ้นใหม่ โดยความเชื่อดังกล่าวเป็นที่มาของการเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญ (กบฏผู้มีบุญ) ที่เกิดขึ้นในอีสานในอดีต ซึ่งการเคลื่อนไหวเช่นนี้มุ่งหลุดพ้นจากอำนาจรัฐ เพราะมองว่ารัฐเป็นภูติผี ที่กดขี่ผู้คน

ความเชื่อข้างต้นนั้น เป็นความหวังของผู้คนอีสานมายาวนาน แม้แต่ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีอยู่ โดยการถ่ายโอนแนวคิดนี้ มีตัวกลางที่สำคัญคือหมอลำ ซึ่งที่กล่าวว่าเป็นความหวังนั้น หมายถึง ความหวังที่ว่าประชาชนที่ยากไร้จะมีโอกาสเดินถนน ในขณะที่ ผู้ดีที่กดขี่ผู้ยากไร้มาโดยตลอด (ซึ่งเกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐด้วย) จะต้องหันไปเดินตรอกหรือลำบากแทน เช่นนี้ แนวคิดนี้จึงเป็นแนวคิดที่เอื้อให้ผู้คน

อีสานมีนักต่อสู้จำนวนมาก โดยนักต่อสู้ทั้งหลายมีความหวังที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงสู่การปราศจากการกดขี่ด้วยอำนาจนิยมรูปแบบต่างๆ เกิดขึ้น

โดยสรุป กล่าวได้ว่าวิถีประชาธิปไตยแบบที่ผู้คนเสรีในอีสาน เป็นวิถีที่หลุดลอยจากอำนาจรัฐ จากที่ถูกอำนาจรัฐปฏิเสธและการปฏิเสธอำนาจรัฐเสียเอง ทั้งปฏิเสธในเชิงของการไม่คาดหวังต่ออำนาจรัฐ และการไม่เอาการกดขี่โดยรัฐ โดยมุมมองที่มีต่อรัฐและข้าราชการก็คือ ไม่จริงใจ ไม่มีน้ำยามาช่วยอะไรได้ ไปจนถึง เป็นตัวสร้างปัญหา แม้ว่ามุมมองเช่นนี้ จะเปลี่ยนไปมากในยุครัฐบาล พตท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ที่ใส่ใจดูแลประชาชนในระดับล่างมากกว่าที่ประสบการณ์ของผู้คนได้ผ่านพบมา แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ยังไม่สามารถรื้อถอนบทเรียนที่ชาวอีสานมีมาอย่างยาวนานได้

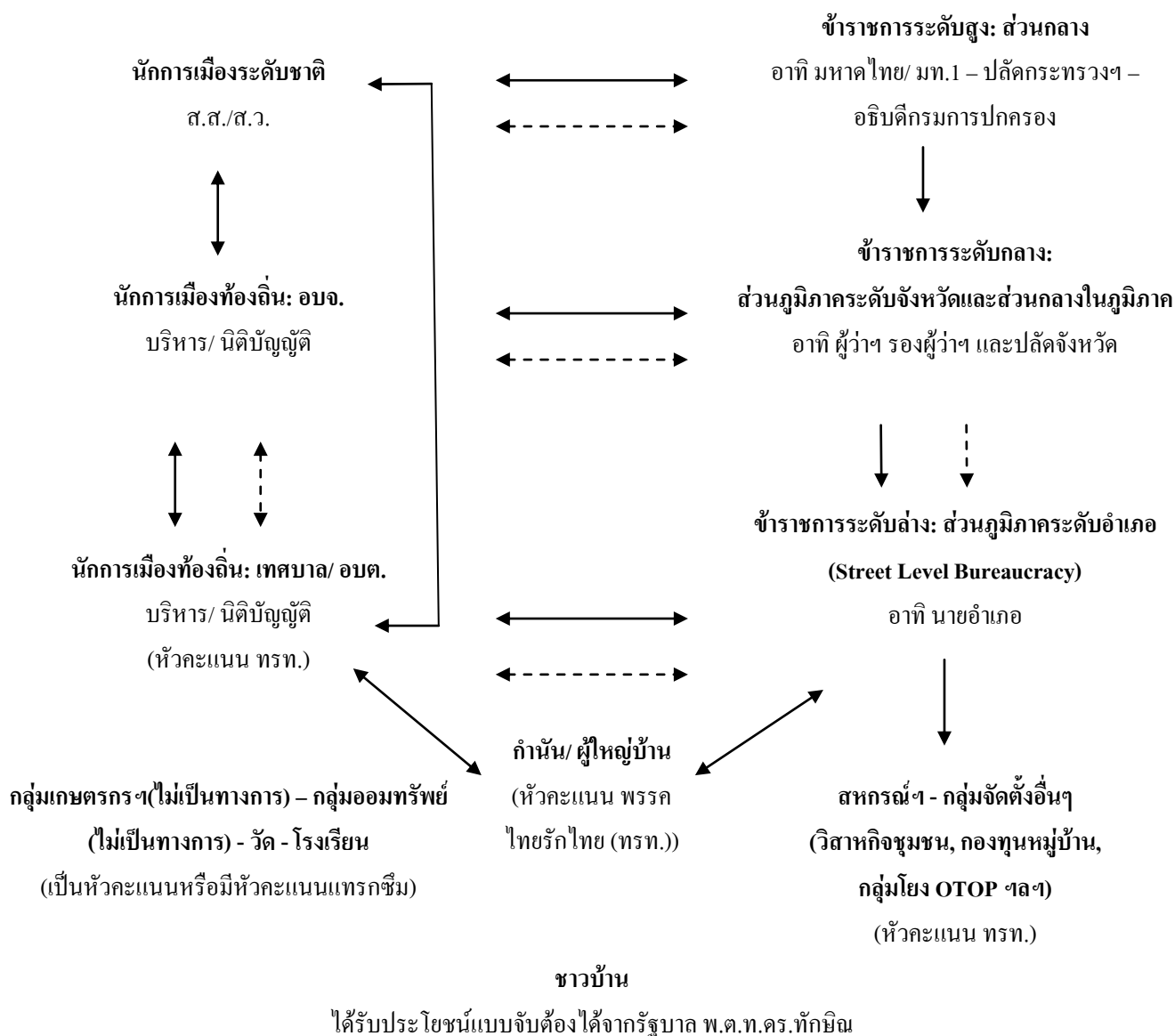
2.5. วิถีประชาธิปไตยที่ผลิตซ้ำระบบอุปถัมภ์เชิงบวก และทลายภาพลวงระบบคุณธรรมเชิงลบ

วิถีประชาธิปไตยในมิติการบริหารจัดการ คือ วิถีประชาธิปไตยที่ผลิตซ้ำ (Reproduction) ระบบอุปถัมภ์เชิงบวก และทลายภาพลวงระบบคุณธรรมเชิงลบหรือธรรมาภิบาลที่เป็นธรรมาภิบาล ซึ่งการทำ ความเข้าใจวิถีประชาธิปไตยในมิติของการบริหารจัดการนี้ จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเครือข่าย ความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการของนักการเมืองและข้าราชการ ซึ่งสะท้อนบทบาททางการใช้อำนาจของตัวแสดงนอกระบบการเมืองและระบบราชการแบบเป็นทางการที่อยู่ในชุมชนก่อน เพื่อแกะระบบอุปถัมภ์และระบบคุณธรรมออกมาได้ในลำดับต่อไป

เครือข่ายความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการของนักการเมืองและข้าราชการ

เครือข่ายความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการของนักการเมืองและข้าราชการในยุครัฐบาล พตท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร (สมัยที่ 2) และยุคที่เปลี่ยนผ่านสู่รัฐบาลชั่วคราวหลังจากรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 มีลักษณะดังนี้

(1.) ยุทธศาสตร์ พตท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร (สมัยที่ 2)

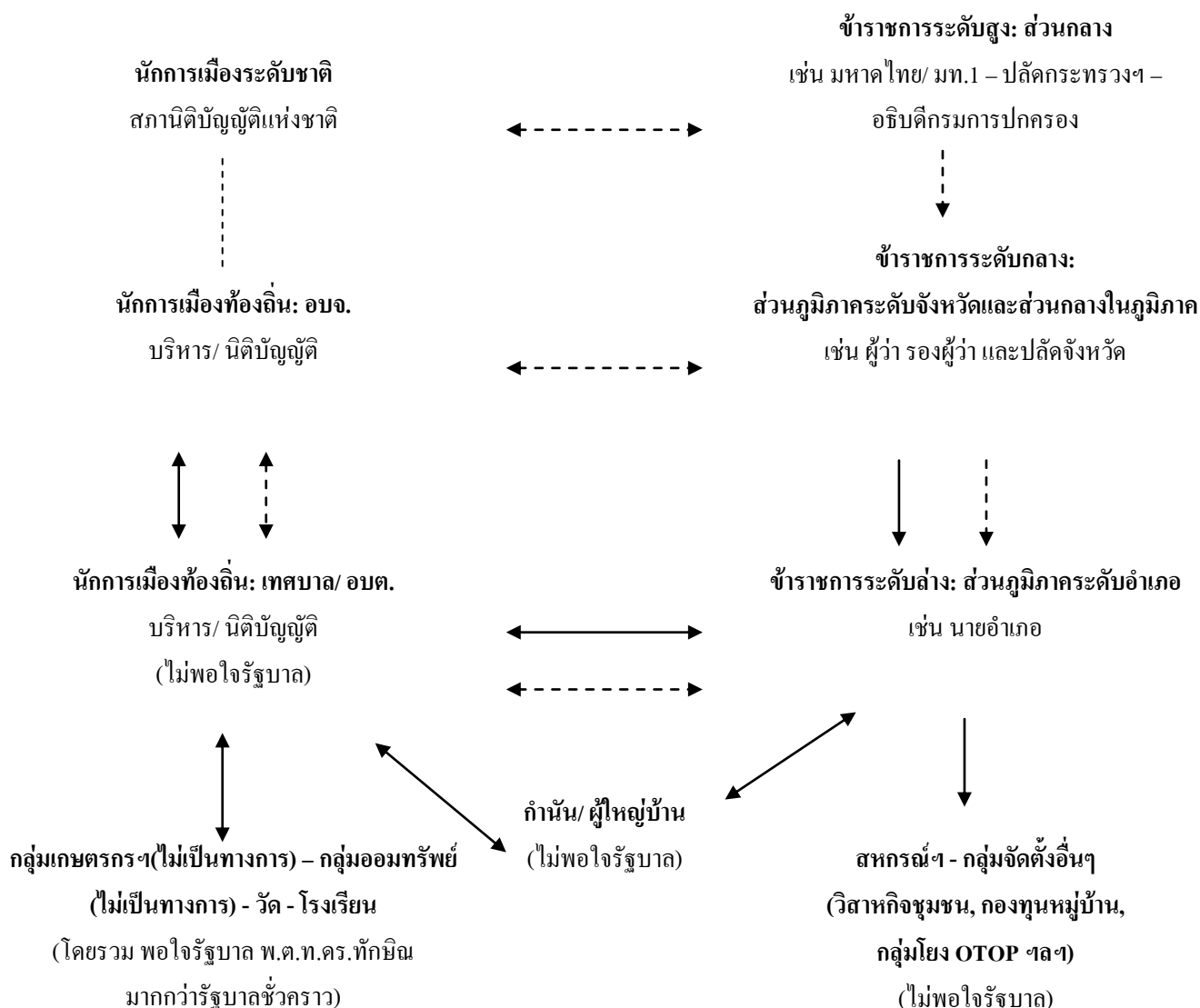

หมายเหตุ

ส่วนซ้ายมือพิจารณาความเป็นเครือข่าย (ทั้งใกล้ชิดและไม่ใกล้ชิด) ส่วนขวามือพิจารณาความเป็นพวกพ้อง (เฉพาะแวดวงมหาตไทย)

- ↔ คือ มีความสัมพันธ์กันมาก
- ← - - - - - คือ มีความสัมพันธ์กันบ้าง
- - - - - คือ มีความสัมพันธ์กันน้อย

(2.) ยุครัฐบาลชั่วคราวหลังจากรัฐประหาร 19 กันยายน 2549

ชาวบ้าน

ไม่ได้รับประโยชน์แบบจับต้องได้จากรัฐบาลชั่วคราว ในขณะที่เดียวกัน สิ่งใหม่ๆที่ชุมชนได้เรียนรู้และร่วมกันสร้างมาจากรัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณขาดการหนุนเสริมที่ต่อเนื่อง เช่น การบริหารกองทุนหมู่บ้าน OTOP และการสร้างธนาคารประชาชน เป็นต้น

ทั้งนี้ จะเห็นว่าหลังจากเปลี่ยนผ่านจากรัฐบาล พตท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร (สมัยที่ 2) ผู้การมี รัฐบาลชั่วคราว เครือข่ายความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการในมิติของเครือข่ายระหว่างนักการเมือง ระดับชาติกับนักการเมืองระดับท้องถิ่นนั้นได้หายไป กล่าวได้ว่าการเมืองระดับชาติกับการเมืองระดับ ท้องถิ่นนั้นได้ขาดจากกัน และการเมืองระดับชาติได้สูญเสียความเป็นตัวแทนลงไปอย่างสิ้นเชิง ซึ่งย่อม ส่งผลให้กลไกที่ไม่เป็นทางการที่เคยใช้ขับเคลื่อนการพัฒนาต่างๆตลอดมานั้นจะต้องชะงักงันไปอย่าง

น้อยหนึ่งปี นอกจากนี้ พบว่าระบบความสัมพันธ์ในระบบราชการกรณีกระทรวงมหาดไทยก็ได้เปลี่ยนไปจากการปรับหัวใหม่ด้วย ซึ่งย่อมส่งผลต่อระบบภูมิภาคที่มีมหาดไทยนำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น ระบบบริหารของไทยยุคหลังทักษิณ จึงไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่ายัง ไม่มีสมดุล (ต้องใช้เวลาในการปรับสู่สมดุลใหม่) พร้อมกันนั้น การที่นโยบายรัฐบาลชั่วคราวมีความเป็นนามธรรมสูง หากเทียบกับรัฐบาล พตท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ทำให้ทิศทางการนำไปปฏิบัตินั้นไม่ชัดเจน ขณะเดียวกัน ระบบราชการที่เคยถูกกระตุ่นมาตลอด ขณะนี้ก็อยู่ในช่วงคลาย ซึ่งมีแนวโน้มที่จะกลับไปสู่ความเฉื่อยได้อีกครั้ง

จากเครือข่ายความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการของนักการเมืองและข้าราชการที่ได้นำเสนอไปข้างต้น ทำให้โครงสร้างสังคมการเมืองหรือโครงสร้างอำนาจในชุมชนชนบทที่เคยกล่าวถึงก่อนหน้านี้ มีแง่มุมที่กว้างขวางมากขึ้น เนื่องจาก ในชุมชนท้องถิ่นแห่งหนึ่งๆ ระบบความสัมพันธ์ของนักการเมืองและข้าราชการรวมทั้งการทำหน้าที่ของตัวแสดง (นอกกระบวนการเมืองและระบบราชการที่เป็นทางการ) ต่างๆ ในชุมชน แฝงฝังไว้ด้วยอำนาจที่ทำให้การเกาะเกี่ยวกับอำนาจเหล่านี้ เกิดขึ้นอย่างจำเป็น ระบบอุปถัมภ์ที่ค้ำชูขึ้นในความรู้พื้นฐานของเราทั้งหลายจึงลงลึกไปถึงตัวแสดงข้างต้น กระทั่งกล่าวได้ว่าระบบอุปถัมภ์มีเพียงแต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีอำนาจรัฐกับผู้ไม่มีอำนาจรัฐซึ่งดูเหมือนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับสิ่งที่แปลกปลอมจากชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น ทว่า ยังลงลึกไปถึงผู้ที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นด้วยกันอีกด้วย

อนึ่ง แผนภาพข้างต้นนั้น ยังมีได้ผนวกกลุ่มผู้มีอิทธิพลที่แทรกซึมอยู่เข้าไป ซึ่งเมื่อผนวกเข้าไปแล้วระบบอุปถัมภ์ในชุมชนยิ่งซับซ้อนซ่อนเงื่อนมากขึ้นไปอีก

ระบบอุปถัมภ์กับประชาธิปไตย

ในความเชื่อมโยงของระบบอุปถัมภ์กับประชาธิปไตย จักรภพ เพ็ญแข บรรยายที่สมาคมผู้สื่อข่าวต่างประเทศ ในวันที่ 29 สิงหาคม 2550 ในประเด็นประชาธิปไตยกับระบบอุปถัมภ์ในประเทศไทยอย่างตรงไปตรงมาว่า ระบบอุปถัมภ์ คือ ความไม่เท่าเทียม ได้เกาะกินสังคมไทย ซึ่งขัดแย้งกับหลักการประชาธิปไตย เพราะทำให้คนจำนวนมากที่พึ่งคนไม่กี่คน อันขัดขวางไม่ให้ก้าวพ้นหลายสิ่งหลายอย่าง

จากตะกอนระบบอุปถัมภ์ ส่งผลไปไกล คือ การกำหนดหน้าตาของประชาธิปไตย ซึ่งจักรภพถึงกับเอ่ยว่า ต้องยอมรับเถิดว่าประชาธิปไตยแบบไทย (ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข) เป็นประชาธิปไตยแบบชี้นำ (Guided Democracy) ไม่ต่างอะไรกับประชาธิปไตยแบบมาเลเซีย ทั้งนี้ การชี้นำดังกล่าว เกิดขึ้นโดยโครงสร้างส่วนบนในระบบอุปถัมภ์นั่นเอง ซึ่งระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวทำให้รัฐกลายเป็นรัฐที่ตั้งอยู่บนความลึกลับ (State of myth) ไม่ใช่รัฐที่มีเหตุมีผล จากที่ความลึกลับนั้น

ไม่ได้แยกความจริงกับความเชื่อออกจากกัน กระทั่ง ผู้ทำลายอาจจะกลายเป็นผู้พิทักษ์ประชาธิปไตย อันขัดแย้งกับหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยว่าด้วยความมีเหตุผลอย่างสิ้นเชิง

พร้อมกันนั้น ปฏิเสธไม่ได้ว่าปัญหาการซื้อสิทธิขายเสียง ซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานของการชำรุดของประชาธิปไตยแบบตัวแทน เป็นปัญหาที่ยืดโยงอยู่กับระบบอุปถัมภ์ กระทั่ง ปราชญ์ชาวบ้านสะท้อนอย่างน่าสนใจว่า การซื้อสิทธิขายเสียงเกิดขึ้นเพราะมีระบบอุปถัมภ์ทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการบริหารการซื้อสิทธิขายเสียง ดังนั้น แม้ว่าคุณธรรมระดับปัจเจกบุคคลเป็นองค์ประกอบสำคัญ แต่ถ้าทำลายระบบอุปถัมภ์ไม่ได้ก็แก้ปัญหามูลฐานของประชาธิปไตยอย่างการซื้อสิทธิขายเสียงไม่ได้

ในช่วงต้น ชัดเจนว่าเป็นการสะท้อนมุมมองระบบอุปถัมภ์ในประชาธิปไตยเชิงลบ ทว่า อีกด้านหนึ่ง ระบบอุปถัมภ์ในชุมชนท้องถิ่น สำหรับชาวบ้านแล้วกลายเป็นวิถีไปเสียแล้ว ซึ่งสถานะความเป็นวิถีดังกล่าวทำให้ประชาธิปไตยแบบซุสหรือ มีนายมีบ่าว มีเจ้ามีไพร่ หรือ มีความไม่เท่าเทียมทางสถานภาพกลายเป็นวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอย่างที่ไม่สามารถหักล้างได้ โดยประชาธิปไตยที่เป็นอยู่นี้ มีด้านบวกอยู่หลายประการ กล่าวคือ การมีความไม่เป็นทางการในความเป็นทางการ การพึ่งพาอาศัยกัน (แนวตั้ง) การเพิ่มโอกาสในการเข้าถึง และการได้รับการปกป้องและช่วยเหลืออย่างไม่ชอบธรรมโดยอำนาจที่ชอบธรรม ซึ่งล้วนมีความสำคัญสำหรับชาวบ้าน

การสำรวจการเลือกตั้งในอีสาน โดยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม (มมส. โพล) มีข้อค้นพบว่าปัจจัยในการเลือกผู้แทนของชาวบ้าน คือ ความสามารถในการเป็นที่พึ่งพาได้ เช่น ยามที่มีเรื่องราวที่เดือดร้อนและยามมีข้อพิพาทกับคนอื่นสามารถที่จะอ้างชื่อได้ และยามที่ถูกเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเข้าโรงเรียนมีคนฝากฝังให้ได้ และยามที่มีงานหรือมีบุญมีคนที่มาร่วมทำให้ได้หน้าได้ตาขึ้นมาได้ เป็นต้น

ดังนั้น ระบบอุปถัมภ์สำหรับชาวบ้าน กลายเป็นสิ่งจำเป็น (เพราะอำนาจของการทำให้ตกเป็นผู้พึ่งพา) ทั้งนี้ ในที่นี้มีได้นำสู่ข้อถกเถียงว่าระบบอุปถัมภ์ดีหรือไม่คืออย่างไร ทว่า เป็นการสะท้อนสถานะที่เป็นอยู่จริง ว่ามีด้านที่เป็นคุณและโทษของระบบอุปถัมภ์อยู่ และที่สำคัญประชาธิปไตยแบบที่ผลิตซ้ำระบบอุปถัมภ์นั้น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านคุ้นเคยเป็นอย่างดี

ระบบคุณธรรมกับประชาธิปไตย

นอกจากการผลิตซ้ำระบบอุปถัมภ์แล้ว ยังพบว่าวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านยังต้องทำหน้าที่ในการทำลายภาพลวงระบบคุณธรรมเชิงลบหรืออรรถมาภิบาลในธรรมมาภิบาลด้วย กล่าวคือ มีภาพหลอน (Illusion) เกี่ยวกับระบบคุณธรรมเกิดขึ้นมากมายในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นเพียงแต่เปลือก นั่นคือภายใต้การกำหนดสร้างให้มีคุณธรรมกลับมีความไร้คุณธรรมในนั้น ทำให้ความไร้คุณธรรมชอบธรรมขึ้นมาอย่างน่าเกรงกลัว อาทิ การสร้างระบบประเมินผลเพื่อการให้ความสำคัญความชอบ นำมาสู่

อุตสาหกรรมการประเมินหรือการรับจ้าง ซึ่งไปสร้างความชอบธรรมให้สิ่งที่ถูกประเมิน ด้วยกระบวนการประเมินที่ไร้คุณธรรม (ไม่ตรงไปตรงมา)

ประเด็นคือ ประชาธิปไตยลักษณะใดที่ไปหลายภาพลวงนั้นได้ ซึ่งมีคำอธิบายที่ดีคือ ประชาธิปไตยแบบผลิตซ้ำระบบอุปถัมภ์เชิงบวกนั่นเอง กล่าวคือ ระบบอุปถัมภ์เชิงบวกต้องทำหน้าที่ต่อสู้กับระบบคุณธรรมเชิงลบ เพราะระบบอุปถัมภ์เชิงลบทำให้เกิดระบบคุณธรรมเชิงลบ อันเป็นหลักการเดียวกันกับธรรมชาติว่า โคลนเกิดจากน้ำ จงเอาน้ำนั้นแหละล้างโคลน ทุกข์เกิดจากใจ จงเอาใจนั้นแหละดับทุกข์ (ระบบอุปถัมภ์ (เชิงลบ) สร้างระบบคุณธรรมเชิงลบ จงเอาระบบอุปถัมภ์ (เชิงบวก) แก้ปัญหา ระบบคุณธรรมเชิงลบนั่น) อาทิ การใช้ช่องทางจากความสัมพันธ์ส่วนตัวในการชี้เบาะแสความไม่ชอบมาพากลที่เกิดขึ้น

สรุป

จากที่นำเสนอไปทั้งหมดนั้น หากประมวลประเด็นอย่างเป็นระบบถึงความสอดคล้องกันระหว่างวิถีความเป็นอีสานกับวิถีประชาธิปไตย หรือ อาจจะเรียกได้ว่าการถอดตัวแบบวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสานออกมา เพื่อเป็นฐานในการต่อยอดการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนในอีสานได้ต่อไป สามารถสกัดมานำเสนอผ่านตารางได้ดังต่อไปนี้

มิติ	ลักษณะ
1. โดยทั่วไป/ในภาพรวม	<ul style="list-style-type: none"> - การให้ความสำคัญกับส่วนรวม - การมองโลกในแง่ดี (มีทัศนคติที่ดีต่อคนอื่น) - การทำอะไรร่วมกัน - การมีวัฒนธรรมการรวมกลุ่ม เนื่องจาก ผู้คนเป็นกันเอง ทำให้ปฏิสัมพันธ์กันง่าย - การไม่ฝืนมดีของคนส่วนใหญ่ - การเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นพลเมืองที่ตื่นตัวในการเรียกร้องสิทธิ (Active citizen) (บทเรียนในอดีตสอนว่าการรอกอยเอาจากรัฐเป็นการสูญเปล่ามาแทบจะ โดยตลอด (รัฐเฉยชากับปัญหาชาวบ้าน) ดังนั้น ชาวบ้านเรียนรู้ว่าอยากได้ต้องต่อสู้เรียกร้องเอา เพราะไม่มีอะไรได้มาง่ายๆ) - มีความละเอียดอ่อน เน้นกระบวนการพอๆกับผลลัพธ์ - การเป็นนักประยุกต์ จึงมักจะสามารถรับสิ่งต่างๆ จากภายนอกมาปรับใช้ได้ (รวมถึง หลักประชาธิปไตย)
2. วิถีประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวิถีเกษตรกรรม	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นความเป็น “ชาวประชาธิปไตย” ไม่ใช่ “นัก” ประชาธิปไตย กล่าวคือ เน้นประชาธิปไตยในวิถีชีวิต - มุ่งวิถีประชาธิปไตยที่พึ่งพาตนเอง พึ่งพากันและกัน ในชุมชน และเคารพธรรมชาติ - เน้นประชาธิปไตยแบบกึ่งสังคมนิยม กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับความเสมอภาคมากกว่าเสรีภาพ

	<p>หรือ ประชาธิปไตยที่ปลดแอกการกดขี่</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีปรัชญาการปันปลาในหัวใจ (ความเป็นธรรม ความชอบธรรม การเป็นทั้งผู้ให้ (เอื้ออาทร/ ลดความเห็นแก่ตัว) กับผู้รับ และความโปร่งใส ตรวจสอบได้) - ประชาธิปไตยต้องใกล้ชิดตัว และต้องกินได้ กล่าวคือ ประชาธิปไตยต้องนำไปสู่การพัฒนาทางเศรษฐกิจ
<p>3.วิถีประชาธิปไตยแบบพุทธฯ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดความสุขุมรอบคอบในการตัดสินใจ (หลักสติสัมปชัญญะ) - การยอมรับความแตกต่าง และการรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน (หลักขันติธรรม) - การที่ตัวแทนในวิถีประชาธิปไตยจะต้องทำตามสัญญาที่ให้ไว้กับประชาชน ไม่หลงไปกับอำนาจ (หลักการไม่ลืมนตน) - การมุ่งเข้าถึงสิทธิเสรีภาพขั้นบริสุทธิ์ หรือ พ้นจากอึดตาผู้อนัตตา และพ้นจากการครอบงำของกิเลสตัณหาต่างๆ (เสรีภาพจากโลก โกรธ หลง) กล่าวคือ เน้นสิทธิเสรีภาพภายในหรือสิทธิเสรีภาพทางใจ - ต้องใช้ปัญญากำกับการตัดสินใจ (เช่น ในการเลือกตั้ง เสียงข้างมากจะเป็นคุณก็ต่อเมื่อเป็นเสียงแห่งปัญญาหรือเสียงแห่งความถูกต้อง) และต้องใช้ปัญญากำกับไม่ให้ใช้เสรีภาพตามอำเภอใจ - การเน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ซึ่งมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง คือ หลักการวชิรรม (เคารพกันและกัน) หลักสามัคคีธรรม (ทำงานร่วมกัน) หลักปัญญาธรรม (คิดด้วยเหตุและผล) หลักวินัยธรรม (สำนึกในความรับผิดชอบ) และหลักคุณธรรม (ซื่อสัตย์และควบคุมตนเอง) - การเน้นความสมดุลหรือดุลยภาพ (ทางสายกลาง) ระหว่างสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล สิทธิเสรีภาพของผู้อื่น และสิทธิเสรีภาพของสังคมส่วนร่วม รวมถึง สมดุลระหว่างสิทธิเสรีภาพที่จะรับและสิทธิเสรีภาพที่จะให้ - การที่แต่ละคนต้องปกครองตนเองให้ได้มากที่สุด หรือ สามารถพึ่งตนเองได้ (พอปกครองตนเองได้ จากนั้นจึงปกครองกันและกันหรือดูแลกัน) - การมีส่วนร่วม ทั้งร่วมรับและร่วมให้ โดยต้องร่วมให้มากกว่าร่วมรับ - การเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ และยึดวิถีแห่งความพอดี (สายกลาง) - การยึดหลักสาราณียธรรมนำทาง (หลักเมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาโมกกรรม สาธารณโภค (มีกินมีใช้ร่วมกัน แบ่งปันกัน โอบอ้อมอารีต่อกัน ไม่เหลือล้มลามก) สีสสามัญญา (มีศีลเสมอ กัน เช่น ประพฤติสุจริตต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ก่อความเดือดร้อนต่อกัน รักษาระเบียบวินัย หรือรักษากฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งการมีระเบียบวินัยนั้น สะท้อนความสามารถในการปกครองตนเอง) และทิวฐิสามัญญา (ยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน หรือ มีความเข้าใจกัน)
<p>4.วิถีประชาธิปไตยที่ธำรงค์ทุนทางสังคม</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ชุดของระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน/ กลุ่ม/ เครือข่าย/ สถาบัน/ ชุมชน - ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ชุดของค่านิยมที่มีร่วมกัน - ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ชุดของความคาดหวังในกันและกัน - ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ความรู้สึกไว้นื้อเชื่อใจกัน - ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน - ประชาธิปไตยที่ธำรงค์ความรู้สึกมีพันธะร่วมกัน

	- ประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น อนุญาตด้วยการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การมีส่วนร่วม การเกื้อกูลกัน การคิดถึงส่วนรวม การเคารพกันและกัน ความชอบธรรม และการมีศีลธรรม
5.วิถีประชาธิปไตยแบบกิ่งอนาธิปไตย	- การไม่ได้ตกอยู่ในภาวะพึ่งพาอำนาจได้อย่างจริงจัง หรือ อาจจะเรียกได้ว่าการมีประชาธิปไตยแบบดูแลตนเองเป็นหลัก - วิถีประชาธิปไตยแบบที่ผู้คนเสรี กล่าวคือ ผู้คนหลุดลอยจากอำนาจรัฐ ทั้งเพราะอำนาจรัฐปฏิเสธผู้คน และผู้คนปฏิเสธอำนาจรัฐ
6.วิถีประชาธิปไตยที่ผลิตซ้ำระบบอุปถัมภ์เชิงบวกและทลายภาพลวงระบบคุณธรรมเชิงลบ	- การมีความไม่เป็นทางการในความเป็นทางการ - การพึ่งพาอาศัยกัน (แนวดิ่ง) - การเพิ่ม โอกาสในการเข้าถึง และการได้รับการปกป้องและช่วยเหลืออย่างไม่ชอบธรรมโดยอำนาจที่ชอบธรรม - ผู้แทน คือ ผู้ที่สามารถเป็นที่พึ่งพาได้ - การรู้จักใช้ช่องทางจากความสัมพันธ์ส่วนตัวในการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ

จากข้างต้น การนำวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านอีสานไปสู่การพิจารณาเพื่อการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนจึงจำเป็น เพราะจะได้เข้าใจทุรอนที่ประชาชนมีอยู่และพร้อมที่จะนำไปต่อยอดได้ อันจะเป็นการลดทอนปัญหาช่องว่างระหว่างประชาธิปไตยที่รัฐส่งเสริมกับวิถีประชาธิปไตยแบบชาวบ้านที่มีมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้ว่า ยิ่งรัฐพยายามยึดยึดการพัฒนาการเมืองในแบบที่เป็นปรัชญาแห่งรัฐซึ่งกำหนดโดยโครงสร้างส่วนบนมากเท่าใด ยิ่งทำให้เกิดการปะทะระหว่างกลไกประชาธิปไตยดังกล่าวกับวิถีประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้าน ที่อยู่เบื้องล่างมากเท่านั้น ซึ่งทำให้การเมืองภาคประชาชนที่ไฝ่ฝัน มิใช่อย่างยิ่งส่งเสริมยิ่งเข้ามาใกล้ ทว่า กลับกลายเป็นว่ายิ่งส่งเสริมยิ่งห่างไกลออกไปทุกที

เอกสารอ้างอิง

- กมล สมวิเชียร. ประชาธิปไตยกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.
คณะกรรมการจัดงานเจ็ดชนั้กสู้เพื่อประชาธิปไตย. เส้นทางนักสู้ศรีสะเกษ: จากกบฏผู้มีบุญถึงกบฏช็อคและกบฏประชาธิปไตย. ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2543.
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (รวบรวม). ประชาธิปไตยของชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พิมพ์นิเทศ, 2516.
วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. ทุนทางสังคม. กรุงเทพฯ : โครงการสร้างเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548.
พระเทพเวที. การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

- สมชัย ภัทรชนานันท์. อีสานกับรัฐไทย การครอบงำ ความขัดแย้ง และการต่อต้าน. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 24(2) เมษายน-มิถุนายน 2548. หน้า 99-120.
- คำถึ รักษุทธิ. พญา: ปรึชญการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน. กรุงเทพฯ: ธนัชญการพิมพ์, 2549.
- Beetham, David. Defining and measuring democracy. London : Sage Publications, 1994.
- Blaug, Ricardo. Democracy, real and ideal : Discourse ethics and radical politics.
New York : State University of New York Pres, 1999.
- Fukuyama. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. London : Hamish Hamilton, c1995.
- Guerin, Daniel. Anarchism: From Theory to Practice. Musgrave : Zabalaza book, n. d.
- Held, David. Models of democracy. Cambridge : U.K. : Polity Press, 1997.
- Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cordon. Democracy's value. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.
- Jeamteerasakul, Somsak. The Communist Movement in Thailand. Ph.D.thesis,
Department of Politics, Monash University, Australia, 1991.
- Lin, Nam. Social Capital : A Theory of Social Structure and Action. Cambridge :
Cambridge University Press, 2001.
- Phatharathananunth, Somchai. Civil Society, Radical Democracy, and Democratisation in Thailand: An Isan Perspective. 7 th International Conference on Thai Studies Amsterdam, 4-8 July 1999.
- Phatharathananunth, Somchai. Isan Political Tradition: Patron-clients VS. Socialism. In Ji Giles Ungpakorn. Radicalising Thailand: New Political Perspectives. Institute of Asian Studies Chulalongkorn University, 2003.
- Putnam, Robert D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.
New York: Simon and Schuster, 2000.
- Putnam, Robert D. editor. Democracies in Flux : The evolution of social capital in contemporary society. New York : OXFORD University Press, 2002.